

Temel Sektörlerde Gelişmeler II: Sanayi Sektörü (ÜNİTE 5)

TÜRKİYE'DE SANAYİ SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

Gelişmiş ekonomi bir anlamda sanayileşmiş ekonomi demektir. Sanayileşme seviyesi, sanayi sektörünün, ülkenin ulusal geliri içindeki büyüklüğüne bağlıdır. Uluslararası Para Fonu'na (IMF) göre 2010 yılında sanayileşmiş ve gelişmiş ülkeler (IMF'ye göre 35 ülke) dünya nominal gelirin %65,8'i, satın alma gücü paritesine SGP'ye göre de nominal dünya gelirin %52,1'ine sahiptirler

Osmanlı Devleti'nde Sanayi Sektörünün Gelişimi

Osmanlı Devleti'nin ekonomisi tarıma dayalı bir yapıda olduğu için sanayi sektörü ikinci planda kalmış ve içinde bulunulan şartlarda sanayileşme çabaları başarıya ulaşamamıştır. Türkiye'nin sanayileşme seviyesinin, Batılı gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmasının en önemli sebebi budur. Batıda sanayileşme devrimi başlamadan önce 15-18'inci yüzyıllarda Osmanlı imparatorluğu dünyanın en gelişmiş ülkelerinden biri idi. Lonca örgütlenmesiyle çinicilik, dokumacılık, gemi yapımı alanları nda oldukça ileri bir durumdaydı.

Ancak, Cumhuriyet'in kurulmasından sonraki dönemde sanayileşme süreci hızlanmış ve Türkiye 2000'li yıllarda Meksika, Brezilya, Suudi Arabistan, Güney Afrika, Çin ve Hindistan gibi yeni sanayileşen ülkeler arasına katılmıştır.

Sanayi Devrimi Avrupa'da 18'inci yüzyılda buhar gücüyle çalışan makinelerin sanayi sektörünü yaratması sonucunda ortaya çıkmıştır. Başlangıcı, buharlı makinenin bulunuşudur. 1763'te James Watt, iskoçya'da buharla çalışan makineyi icat etmiş ve makine çağının başlamasına yol açmıştır. 1807'de Amerikalı Robert Fulton buharlı makineyi gemilere uygulamış, 1825'te ilk buharlı makine lokomotiflerde kullanılmaya başlanmıştır

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında sanayisinin durumu ve gelişimi konusundaki bilgiler, 1913 ve 1915 yıllarında Ticaret ve Ziraat Vekaletleri tarafından İstanbul, Bursa, Bandırma, İzmir, Uşak gibi Batı Anadolu'yu kapsayan illerde yapılan sanayi sayımlarına dayanmaktadır. Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına giren kuruluşların sayım sonuçları 1917 yılında yayınlanmıştır. Buna göre Osmanlı sanayi, tüketim malları üretmekte, ara veyatırım malları üreten sanayi dallarına sahip bulunmamaktadır. Sanayinin hammadde tarıma dayanmaktadır. Sanayi kuruluşları aşırı derecede Batı Anadolu'da yoğunlaşmıştır.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayileşmeye Yönelik Politikalar

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Mustafa Kemal Atatürk, etrafındaki milliyetçi kadro ile birlikte, Anadolu halkının gerçek kurtuluşunun ancak ekonomik zaferlerin kazanılması ile mümkün olabileceğini savunmakta idi.

Osmanlı'dan devralınan az sayıda sanayi kuruluşunun, yüksek düzeydeki rekâbetten korunması ve sanayi sektörünün gelişebilmesi için, Türkiye İktisat Kongresi'ne katılan sanayiciler, gümrük tarifeleri arttırılarak sanayin dış rekâbetten korunmasını istemişlerdir.

Bu isteklerin büyük çoğunluğu Kongre'de karar altına alınmış ve Hükümet istenilenleri zaman içinde yerine getirmiştir. 9 Nisan 1924 tarihinde çıkarılan bir yasa ile ihracata dönük sanayilerin kullandıkları ithal hammaddeleri gümrük vergisinden muaf tutulmuş, 1924 yılında Türkiye İş Bankası, 1925 yılında Sanayi ve Maden Bankası kurulmuş, 1929 yılında da etkili bir gümrük korumacılığı başlatılmıştır.

Hükümet, yerli sanayicilerin üretimini iç vergilerden muaf tutarak, prim ödeyerek, ucuz kredi sağlayarak, ithal malları üzerine tüketim vergisi koyarak korumuş ve Ekim 1929 tarihinde de spesifik tarifeler uygulayarak etkili bir koruma sağlamıştır. İthalattan alınan tüm vergilerin oranı Ekim 1929'da %26 iken, bu oran bir yıl sonra %38'e yükseltilmiştir

Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen temel ekonomi politikası ilke olarak özel girişim eliyle serbest piyasa şartlarında sanayileşmeyi esas almaktadır. Devlet, özel girişimi desteklemiş, fakat özel sektörün yetersiz kaldığı, kârlı bulmadığı alanlarda ekonomiye müdahale ederek yatırım yapmıştır. Bunun tipik örneği, 5 Nisan 1925 tarihinde çıkarılan 601 sayılı Yasa ile şeker sanayisine yatırım yapacak özel girişimcilere önemli ayrıcalıklar sağlanmasıdır. Hükümet, 1927 yılında eski 1913 tarihli yasayı gözden geçirip genişleterek 15 yıl için Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu yeniden yürürlüğe koymuştur.

1932 yılında inhisarlar Umum Müdürlüğü isimli devlet tekeli kuruluncaya kadar Türkiye'de tütün, ispirotolu içkiler, tuz, barut ve patlayıcı maddelere ilişkin tekellerayrı kuruluşlarca yürütülmüştür. Osmanlı Devleti'nde tütün, içki ve tuz tekelleri, Osmanlı ların dış borçlarına karşılık yabancı özel kişilerin imtiyazına verilmiş ve daha sonra Düyun-u Umumiye idaresi oluşturularak bu idare'nin imtiyazına bırakılmıştı.

Daha sonra 1942'de şarap, 1946'da kahve, 1952'de kibrit ve bira, 1956'da barut ve patlayıcı maddeler üzerindeki tekeller kaldırılarak bu maddelerin üretim ve satışı serbest bırakılmıştır.

17 fiubat 1925 tarihinde tarımda *Aşar Vergisi* Birinci iktisat Kongresi'nin önerileri doğrultusunda kaldırılınca, devlet önemli bir gelir kaybına uğramıştır. Çünkü 1924 yılındaki devlet gelirlerinin %25'ini aşar vergisi sağlamakta idi.

1927 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk defa sanayi sayımı yapılmıştır. Sayım, 1913-1915 Osmanlı sanayi sayımlarından farklı olarak tüm ülkeyi kapsamıştır. Elde edilen sonuçlara göre, ülkede üretilen değer %65'i tarım ve sanayi sektöründen kaynaklanmaktadır.

1927 sanayi sayımında, Türkiye'de 65.245 işyeri belirlenmiştir. Bu miktarın ancak 155'i, 100 kişiden fazla işçi çalıştırmaktaydı.

Yerli sanayin ülke ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalması ve izlenen teşvik politikalarına rağmen istenilen başarıya ulaşamaması sonucunda izlenen temel politikalar 1930'lu yılların ortalarından sonra değiştirilmiş ve ithal ikameci ve korumacı politikalara ağırlık vermeye başlanmıştır. 1928 yılında, Tarım ve Ticaret Bakanlıklarının birleştirilmesiyle iktisat Vekaleti kurulmuştur.

Devletçi Sanayileşme Yılları

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 10 yılında özel girişime dayanan liberal ekonomi politikası izlenmiş, özel sektör korunarak teşvik edilmiş ve sanayileşmede bu kesime öncelik verilmiştir. Kamu kesimi 10 yıllık süre içinde, piyasa ekonomisinin çalışması için gerekli olan kurumsal ve yasal düzenlemeleri yapmış, demiryolu gibi önemli altyapı projelerinin gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Fakat o günkü ekonomik şartlar, sermaye yetersizliği, girişimci azlığı, nitelikli işgücü eksikliği, dış rekâbet gibi sebeplerle özel sektör eliyle sanayileşmede başarıya ulaşamamış ve sektördeki büyüme, diğer sektörlerin gerisinde kalmıştır. Bu durumda devlet, bizzat kendisi kalkınma hamlesini başlatmak istemiştir. Devletçilik politikası, sanayileşmeyi hızlandırmak için bir alternatif olarak doğmuş ve devlet öncülüğünde planlı sanayileşme hedef alınmıştır.

Devletçilik ilkesi, Osmanlılar zamanında da uygulanmış ve özellikle ikinci Meşrutiyet'ten (1908) sonra devlet birçok sanayi işletmesi kurarak işletmiştir. Devletçi bir ekonomi politikasının izlendiği bu yıllarda, devletçilik bir sanayileşme politikası aracı olarak uygulanmış ve kamu işletmeciliğinin boyutları hızlı bir şekilde genişlemiştir.

Devletçi politika izlenerek ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmeye çalışıldığı 1933'ten sonraki dönemde de özel kesim korunmuş ve teşvik edilmiştir. 1927 tarihli *Teşvik-i Sanayi Kanunu*, 15 yıl için yürürlükte olduğu için, 1942'ye kadar özel sektör bu yasa çerçevesinde teşvik edilmeye devam edilmiştir. Ülkede piyasa ekonomisi kuralları geçerlidir ve temel ilke, yine özel girişimin gelişmesidir.

Devlet sadece özel kesimin yeterli olamaması sebebiyle bazı yatırımları gerçekleştirmek durumundadır ve kamu girişimciliği özel girişimciliğin yerini almamıştır. Her iki kesim, birbirleriyle rekâbet etmemiş, tamamlayıcı görevler üstlenerek işbirliği yapmışlardır

Türkiye'de izlenen devletçi politikanın en güzel tanımını Bernard Lewis vermektedir. Lewis'e göre Türkiye'deki devletçilik, özel girişimciliğin ve özel sermayenin işe yarar bir iş yapamayacak kadar zayıf olduğu bir ülkede, devletin ulusal kalkınma ve ulusal savunma temel amacıyla sınıai faaliyette bir öncü, bir yönetici olarak öne çıkması durumudur.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, kamu yatırımlarının tümünü kapsamayan bir plandır. Amacı, ithal edilmekte olan tüketim malları üretiminde belli artışlar sağlamaktır. Bu planın temel özelliği ithal ikamesini amaçlamasıdır. Plan döneminde 20 kadar fabrika kurulmuştur. Sümerbank ve Etibank gibi iki büyük kuruluş bu planla ülke ekonomisine kazandırılmıştır.

BBYSP'nin uygulaması devam ederken, 20-24 Ocak 1936 tarihleri arasında *ikinci Beş Yıllık Sanayi Planı*'nın (İBYSP) hazırlıklarını yapmak üzere Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın başkanlığında *Sanayi Kongresi* toplanmıştır. 16

Eylül 1938 tarihinde Plantaslağında bazı değişiklikler yapılmış ve 4 yılı kapsayacak şekilde Plan yeniden düzenlenmiştir.

Fakat ikinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından üç ay önce, İBYSP'den devazgeçilerek yerine 5 Nisan 1939 tarihinde *İktisadi Savunma Planı* konulmuştur.

Uygulamaya geçirilemeyen İBYSP'nin amacı, daha çok hammaddesi içeride bulunan hafif sanayi dallarında ithal ikamesine gitmektir

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın (1938-1942) kapsamı Birinci Plana göre daha geniş tutulmuştur. Tüketim mallarının yanı sıra yatırım mallarına ve ara mallarına yönelik öncelikler de belirlenmiştir. Plan, ikinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte uygulamaya konulamamıştır. Plan döneminde kurulması öngörülen 100 kadar fabrikanın bir kısmı (Ereğli Demir Çelik tesisleri gibi) daha sonraki yıllarda faaliyete geçirilebilmiştir.

Devletçi ekonomi politikalarının yürürlükte olduğu ve ikinci Dünya Savaşı'nı kapsayan yıllarda Hükümet sanayileşme programını büyük ölçüde durdurmuştur. Savaş, savunma harcamalarını artırmış, 900 bin kişi silah altında tutulmuş, normal bütçe gelirleriyle harcamalar finanse edilemediği için Merkez Bankası kaynaklarına daha sık başvurulmuş, fiyatlar bu sebeple 1945 yılında, 1938'e göre %400 oranında artmıştır.

1939 yılından savaşın bittiği 5 Mayıs 1945 tarihine kadar sanayi sektöründe İBYSP kapsamına alınan fakat o dönemde gerçekleştirilemeyen süper fosfat ve sülfürik asit tesisleri kurulabilmiş, özel sektör yatırımları ise hükümetin ön iznine bağlanmıştır.

1942 yılı başında Ankara ve İstanbul'da karne uygulamasına gidilmiş, başlangıçta 300, daha sonra kişi başına 175 gram ekme verilmiştir. Karne uygulaması 1 Eylül 1944 tarihine kadar devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Marshall Planı'nın uygulanmasına dönük Semih Baran Planı, 1947 Beş Yıllık İktisadi Kalkınma Planı, 1950'de Dünya Bankası Barker Raporu hazırlanmıştır.

1942 yılı Temmuz ayında Başbakan Refik Saydam'ın ölümü üzerine başbakan olan fiükrü Saraçoğlu, 12 Kasım 1942 tarihinde 4305 sayılı *Varlık Vergisi Kanunu*'nu çıkararak, savaş yıllarında stokçuluk ve spekülasyondan çok para kazananlardan vergi almak istemiştir.

Liberal Döneme Geçiş

18 Ocak 1940 tarihli 3780 sayılı *Milli Korunma Kanunu*, Savaş koşullarında ekonominin üzerindeki baskıları denetim altına alabilmek, özellikle gıda zorluklarını gidermek üzere çıkartılmış ve hükümete üretim ve dağıtımla ilgili özel yetkiler vermiştir.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısının Meclis'te görüşülmesi sırasında baş gösteren muhalefet sonucunda Adnan Menderes ve Fuat Köprülü CHP'den ihraç edilmişlerdir. Bu karara karşı çıkan Refik Koraltan ve Celal Bayar'ın da Parti'den (CHP'den) istifa etmesiyle oluşan muhalefet, çok partili hayata geçiş izninin verilmesiyle 7 Ocak 1946 tarihinde *Demokrat Parti'yi kurmuşlardır*.

Demokrat Parti, liberal politikalar izlenmesinden yana bir programa sahip idi ve ekonomik kalkınmanın özel sektöre dayanacağını öne sürmekteydi. 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan ve açık oy gizli sayıma dayanan ilk genel seçimler sonucunda Demokrat Parti 465 milletvekilliğinden 62'sini kazanmış ve böylece Türkiye Cumhuriyeti'nde yasal olarak çok partili hayat başlamıştır.

1950 yılından sonraki dönemde yeni bir ekonomi politikası uygulamaya konmuştur. 1950-1960 dönemi altyapı yatırımcılığı dönemi olarak bilinir. Önemli karayolları, su, liman, enerji projeleri bun dönemde gerçekleştirilmiştir.

1950 yılından ekonomik istikrar önlemlerinin yürürlüğe girdiği 1958'e kadar ülkedeki toplam yatırımların ortalama %21'i sanayi sektörüne ayrılmıştır. Özellikle, ara malları ve tüketim malları alt dallarında yoğunlaşma olmuştur. Özel kesim yatırımları, şeker, çimento, pamuklu ve yünlü dokuma sanayilerinde ağırlık kazanmış ve bu dallarda aşırı kapasite yaratılmıştır. Bunun sebebi, iç pazarın korunmuş olmasıdır.

1953 yılında sanayi sektöründeki %19,2'lik büyümeye Cumhuriyet tarihinde bir daha ulaşılamamıştır.

Planlı Dönem: 1963-1977

Türkiye ekonomisi 1960 yılına gelinceye kadar plansız büyümüş, 1950'lerin ikinci yarısından sonra sektörlerin bu arada sanayi sektörünün de büyüme hızı yavaşlamıştır.

27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra ekonominin bir plana bağlanması fikri genel kabul görünce, planlama bir kurum olarak 1961 Anayasası'na girmiştir. 1961 yılında çıkarılan yasa ile *Devlet Planlama Teşkilatı* kurulmuş ve kalkınma planlarını hazırlamak ve yürütmekle görevlendirilmiştir. Böylece, Türkiye'de 1962'den sonra planlı kalkınma dönemi başlamıştır.

Türkiye'de 1963 yılından sonra uygulanan beş yıllık kalkınma planı dönemlerinde sanayiye dayalı büyüme temel amaçlardan biri olmuştur. *1980 yılına kadar ithal ikamesi, 1980 sonrasında ise ihracata dönük sanayileşme politikası izlenmiştir.*

Türkiye'de tüm kalkınma planlarında sanayileşmeye öncelik verilmiş ve ekonomik kalkınma ile özdeş sayılmıştır. Sanayileşme stratejisi, toplumda sanayileşmeyi gerçekleştirmek için izlenen modelleri, sanayileşme politikaları ise bu stratejiyi uygulamaya koyan araçları kapsar.

Türkiye'de planlı dönemde benimsenen strateji sonucunda, toplumun ihtiyaç duyduğu temel tüketim mallarının üretimine öncelik verilirken, aynı zamanda yatırım ve ara malı üretecek tesislerin kurulmasına da çalışılmıştır.

Planlı kalkınma döneminde sanayi sektöründe en fazla büyüme, Birinci Beş Yıllık Plan döneminde %10,9'luk oran ile gerçekleştirilmiştir.

1963-1978 döneminde sanayi sektöründe yaratılan gelirin %85'i imalat sanayinde olup, bu altsektörde çalışanlar, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin yaklaşık %90'ı kadardır.

1980 Sonrası Dönem

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1980 yılına kadar geçen sürede (57 yıl) sanayileşme, ithal ikamesi yönünde olmuştur. Türk sanayi, öncelikle iç talebi karşılamak ve daha önce ithal edilen malları, ülke içinde üretip yurtiçinde satmayı amaçlamıştır. Bu yönde bir gelişmeyi, yeni kurulan sanayi dallarının çok uzun sürelerle gümrük ve diğer eş etkili vergilerle korunması, sanayicinin iç piyasa için üretim yapma rahatlığı, iç rekâbetin bulunmaması ile tekel tipi üretimin vermiş olduğu rahatlık etkilemiştir. Bunların sonucunda dışa kapalı ve rekâbetçi olmayan bir sınai yapı ortaya çıkmıştır.

Bu yapının başlıca özellikleri;

- Ölçek ekonomilerinden yararlanmayan küçük ölçekli işletme birimleri
- Düşük kapasite kullanımı, geri ve eskimiş teknoloji
- Rekâbet eksikliğinden kaynaklanan düşük ve kalitesiz üretim
- Yerli girdi payını arttırmaya yönelik fakat aynı zamanda uzmanlaşmadan uzaklaşan üretim
- Pazarlarda tekelleşme
- Aşırı korumanın verdiği rahatlıktan kaynaklanan etkinlikten uzaklaşma
- Bütün bunların sonucunda yüksek maliyet ve dış pazarlardan soyutlanma şeklinde sıralanabilir

Türkiye ekonomisi 1970'li yılların sonlarına doğru çok önemli bir ödeme gücünü ve döviz darboğazıyla karşılaşmıştır. Bunun başlıca sebepleri arasında ekonominin dışa kapalı bir yapıda olması ve dolayısıyla izlenen ithal ikameci sanayileşme politikasıdır.

Türkiye'de bilinçsiz bir şekilde izlenen ithal ikamesi politikası sonucunda negatif ithal ikamesine yol açılmış ve bir birlik ithal ikamesi için daha fazla ithalat yapılmıştır.

Döviz darboğazını genişletmek amacıyla 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomide köklü dönüşümleri amaçlayan bir istikrar programı yürürlüğe konmuştur.

ithal ikamesindeki yanlış strateji ara ve yatırım malları üretimi arzını artıramadığı için yeni kurulan sanayi dallarının ara malı ithalatı patlamış, yeni yatırımlar ithalatı artırmış, 24 Ocak 1980 Kararları ile ithal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilerek ihracata ağırlık ve öncelik veren sanayileşme modeli benimsenmiştir. Böylece, ihracata dönük stratejiye göre sanayileşmemenin yarattığı sıkıntılar giderilmeye çalışılmıştır.

1980 sonrasında hazırlanan plan ve programlarda sanayileşme, ihracata dayalı kalkınmanın bir parçası olarak ele alınmış, kamu kurumlarına dayanan sanayileşmeden vazgeçilmiştir.

ihracat ile birlikte kalite yükselmiş, ambalajlar iyileşmiş, teknoloji gelişmiş, modernleşme kuralları uygulanmaya başlanmış, dış pazarlar yakından izlenir olmuş, uluslararası finansman kuruluşlarıyla ilişkiler artmış, yeni pazarlama yöntem ve teknikleri ülkeye getirilmiş, yönetimde profesyonelleşme başlamış, yabancı sermaye girişinin çoğalmasıyla yeni ortaklıklar yaratılmış ve yeni iş ilişkileri gelişmiştir.

En önemlisi ise Türkiye, kendisinin dışında başka bir dünya olduğunun farkına varmıştır. 1963 yılında başlayan planlı ekonomi döneminde Türkiye’de dokuz adet beşer yıllık kalkınma planı hazırlanmıştır. *Planlı dönemde hedeflerin altında performans yakalanmıştır*

Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde (2007-2013) yıllık ortalama %7 büyüyecek Türkiye ekonomisinde üretimin sektörel bileşiminde sanayi ve hizmetler sektörlerinin ön plana çıkması hedeflenmiştir. Sanayi sektörünün üretim içindeki payının plan dönemi süresince artması ve dönem sonunda %27,2 seviyesine ulaşması, sanayi sektörü artış hızının ekonomik büyümenin üzerinde gerçekleşerek yıllık ortalama %7,8 olması beklenmektedir.

Uluslararası yatırım danışmanlık kuruluşu olan GoldmanSachs’ın tahminlerine göre, Türkiye’nin gelecek yıllarda büyüme trendleri aynı yönde olduğu taktirde 2050 yılında dünyanın 9’uncu büyük ekonomisi olacağı tahmini gerçekçi değildir. J. Fouré ve diğerleri tarafından yapılan bir çalışmada da Türkiye 2050 yılında ilk 10 ülke arasında yer almamaktadır. 2010, 2025 ve 2050 yıllarında dünya ekonomisi içindeki ilk 8 ülke aşağıdaki şekilde gösterilmiştir

SANAYİDE YAPISAL DEĞİŞİM

Avrupa Birliği (AB) *Ekonomik Faaliyetler Sınıflaması’na (NACE)* göre **sanayi sektörü**; madencilik ve taşocakçılığı, imalat sanayi ile elektrik, gaz ve su alt sektörlerini kapsamaktadır. Türk sanayinde yapısal değişim ortaya konulurken, sanayinin özünü oluşturan imalat sanayindeki gelişmeler ele alınacaktır. imalat sanayi ise ISIC Rev. 2 ve ISIC Rev. 3 sınıflandırmasına göre, TÜİK tarafından yapılan ayırımda aşağıdaki sanayi gruplarını kapsamaktadır. Bu sanayi grupları; *gıda, içki ve tütün(31), dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi (32), orman ürünleri ve mobilya(33), kağıt, kâğıt ürünleri ve basım (34), kimya, petrol, kömür, kauçuk ve plastik ürünleri(35), taş ve toprağa dayalı sanayi (36), metal ana sanayi (37), metal eşya, makine ve teçhizat, ulaşım aracı, ilmi ve mesleki ölçme aletleri (38) ve diğer imalat sanayidir*

imalat sanayisinde aynı malı üreten işletmeler kümesine sanayi dalı denmekte ve her malın üretimi için ayrı bir sanayi dalından söz edilmektedir.

AB ile 1 Ocak 1996 tarihinde Gümrük Birliği’nin gerçekleştirilmesi sonucunda Avrupa Kömür Çelik Topluluğu ile Topluluğun yetki alanına giren ürünleri kapsayan mallarda serbest dolaşım başlamıştır.

AB ile Gümrük Birliği sonrasında Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) üstünde oranların uygulandığı kağıt, deri ve deri mamulleri, seramik, tarım alet ve makineleri ile otomotiv sektörlerindeki bazı *hassas malların* ithalatından alınan vergilerde 1 Ocak 2001 tarihinden itibaren %50’lik son indirim yapılmış ve OGT’ye uyum sağlanmıştır. Böylece, bu sanayilerde üçüncü ülkeler ile rekabetin daha da arttığı bir döneme girilmiştir.

Ülkenin sanayileşmiş ülke olduğundan söz edebilmek için imalat sanayi içinde ara ve yatırım malları sanayilerinin payının belli bir seviyede olması gerekir.

1980 sonrasında izlenen politikalar ve plan hedefleri çerçevesinde tüketim mallarının payında bir düşüş gözlenirken, ara ve yatırım mallarının payında artış olmuştur. Tüketim malları içinde önemli payı, ortalama %20 oranı ile gıda sanayi almıştır. Ara malları içinde petrol ürünleri, diğer bir önemli alt sektör olup imalat sanayi içinde ortalama %10’luk bir yer tutmuştur. Yatırım malları içinde ise en büyük pay, ortalama %15 oranı ile madeni eşya sanayine aittir.

Türkiye’de imalat sanayisinin yapısında görülen değişim, ekonomik gelişmeye paralel bir seyir izlemektedir. Ekonomik gelişme ile birlikte tüketim esnekliği yüksek olan malları üreten imalat sanayi dalları daha hızlı gelişmektedir.

1980 yılından sonra izlenen yeni sanayileşme stratejisi, sanayi sektöründe hızlı bir büyümeye yol açmıştır. Büyüme oranlarında %10,1 ile %3,1 arasında meydana gelen dalgalanmalar kararsız büyümeye sebep olmuş ise de 1981-1990 arasında sanayi sektörü ortalama %7 oranında gelişmiştir.

SANAYİ SEKTÖRÜNÜN KATMA DEĞER İÇİNDEKİYERİ

İmalat Sanayi

Türkiye ekonomisinde sanayi sektörünün GSYH içindeki payı, 1998-2011 dönemi verileri dikkate alındığında, düşmüştür. 2004-2008 döneminde imalat sanayinin GSYH'daki payı %17,4'ten %16,2'ye düşerken, aynı dönemde sanayi sektörünün GSKD'deki payı da %28'den %27,2'ye inmiştir.

Sanayi sektörü, 2007 yılına kadar hızla büyümüş, Küresel Finansal Kriz'denolumsuz yönde etkilendiği için sektörün büyüme hızı 2008 yılında %1,1, 2009 yılında ise -%6,9 olmuştur. 2009 yılında yaşanan küresel krizin ardından imalat sanayisinde 2010 yılından sonra belirgin bir iyileşme yaşanmıştır. İmalat sanayisinin toplam ithalat içindeki payı 2009 yılında %78,8 iken, oran 2011'de %77,3'e gerilemiştir. Buna karşılık toplam ihracat içindeki payı 2009'da %93,4, 2011'de ise %93,8'e yükselmiştir.

Türkiye'de imalat sanayi son yıllarda hızlı büyüme göstermiş ve kapasite kullanım oranları artmıştır. Tüm bu olumlu gelişmelere karşılık Türkiye'de imalat sanayinin karşılaştığı önemli yapısal sorunlar vardır. Bunlar;

- Kredi maliyetlerindeki yükseklik,
- Düşük fiyatlı ithalattan kaynaklanan haksız rekâbet,
- Bürokratik işlemlerin fazlalığı,
- Kamu kaynaklı bazı girdilerin fiyatlarının uluslararası fiyatlara göre yüksek oluşu,
- Teknoloji üretiminde yetersizlik,
- İleri teknoloji kullanımının hızlı yaygınlaştırılmaması,
- Nitelikli işgücü eksikliği,
- Yüksek katma değerli ürünlerde sınırlı üretim kabiliyeti,
- İşletmelerin üretim ve yönetim yapılarında modernizasyon ihtiyacıdır.

Madencilik

Madencilik, sektör içinde çok önemli bir yere sahip değildir. 2003 yılında sanayi sektörü katma değeri içindeki payı %1,0 iken oran 2011'de %1,3 olmuştur. Bu alt sektörün büyüme hızı da zaman içinde büyük dalgalanma göstermiştir. Madencilik sektörü üretim endeksi 2011 yılında bir önceki yıla göre %2 oranında artmıştır. Sektör üzerindeki etkisi 2008 yılının son çeyreğinden sonra hissedilen küresel kriz, dünya ekonomisinde ham petrol, doğal gaz ve metalik maden fiyatlarında düşüşlere ve üretim azalmalarına yol açmıştır. Türk madenciliğine de etki eden bu gelişmeler sonucunda 2008 yılı Kasım ayından itibaren üretim ve ihracat azalmış, 2010 ve 2011 yıllarında ise artmıştır.

Enerji

Türkiye ekonomisinde elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımını kapsayan enerji alt sektörünün GSYH içindeki payı ortalama %2 civarındadır. 2003 yılında %1,9 olan pay, 2011'de %2,4'e çıkmıştır. Türkiye'de kullanılan enerji girdi fiyatlarının Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ortalamalarına göre yüksek olması sektörün rekâbet gücünü olumsuz etkilemektedir. OECD ülkelerinde Japonya ve İtalya'dansonra en pahalı sanayi elektriğini Türkiye kullanmaktadır.

Dünyada nüfus artışı, sanayileşme ve kentleşme, doğal kaynaklara ve enerjiye olan talebi artırdığı için enerji arz güvenliği stratejik bir öneme sahiptir.

Dünyadaki eğilimlere paralel olarak Türkiye'de de nihai enerji tüketiminde elektrik enerjisinin payı giderek artmaktadır. 2011 yılında ortalama net elektrik tüketiminin %46'sı sanayide, %24'ü meskenlerde, %14'ü ticarethanelerde, %4'ü resmi kurumlarda ve %12'i diğer kesimlerde tüketilmektedir.

SANAYİ SEKTÖRÜNDE SORUNLAR, SANAYİLEŞME POLİTİKALARI VE SANAYİSTRATEJİSİ

Sanayi Sektöründe Sorunlar

Gelişme yolunda olan ülkelerde imalat sanayinin yapısı hammadde ve emeğe dayalı üretimden, teknoloji yoğun üretime dönüşmektedir. Dolayısıyla, ekonomilerin karşılaştırmalı üstünlüğünü yeni teknolojiler belirlemektedir. Türkiye'de sanayinin %50'si Marmara, %20'si Ege Bölgesi'nde yoğunlaşmıştır.

Bu durum ülkede iç göçlerin doğmasına, iller ve bölgeler arasında gelir dağılımında bozulmalara yol açmakta, doğal afetler sırasında büyük ölçüde etkilenme gibi sorunların yaşanmasına sebep olmaktadır.,

Dünya ekonomisi son 25 yıllık dönemde üretici odaklı bir sistemden, tüketici odaklı bir sisteme doğru ilerlemektedir. Tüketici odaklı bu yeni oluşum, dünyanın her noktasında üretilen malın, dünyanın her noktasında tüketilebileceği yeni bir rekâbet ortamı yaratmaktadır.

Türkiye’de AR-GE harcamalarının GSYH içindeki payı 2009 yılında %0,85 iken, AB (27) ortalaması %1,85’dir. Özel sektör tarafından gerçekleştirilen AR-GE harcamalarının toplam AR-GE harcamalarına oranı 2005 yılında %33,8’dir. Bu oran 2009’da 47,4’e yükselmiş ise de %63,9 olan AB ortalamasının oldukça gerisindedir.

Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi ve Eylem Planı 2011-2014’de bilgi yoğun sanayilerin geliştirilmesi amacıyla özel sektör ve kamu tarafından yürütülen özellikle ileri teknoloji gerektiren nanoteknoloji, biyoteknoloji gibi alanlarda kapasite oluşturma çalışmalarına ağırlık verileceği belirtilmiştir. 2002 yılından sonra Türkiye’de özellikle dokuma, giyim, deri gibi geleneksel sektörlerde üretim gerilemiştir.

TURQUALITY«, dünyanın devlet destekli ilk ve tek markalaşma programıdır. Türkiye’de rekâbet avantajını elinde bulundurduğu ve markalaşma potansiyeli olan ürün gruplarına sahip firmaların, üretimlerinden pazarlamalarına, satışlarından satış sonrası hizmetlere kadar bütün süreçleri kapsayacak şekilde yönetsel bilgi birikimi, kurumsallaşma ve gelişimlerini sağlayarak uluslararası pazarlarda kendi markalarıyla küresel bir oyuncu olabilmeleri amacıyla oluşturulan bir destek platformudur.

Türkiye’de dokuma, hazır giyim, deri gibi geleneksel sektörler başta olmak üzere tüm alanlarda yüksek katma değerli ürünlerin geliştirilmesini sağlamak üzere markalaşmanın desteklenmesi faaliyetlerine ve *Turquality* sisteminin uygulanmasına önem verilmelidir. Ayrıca, katma değeri yüksek tasarımlar yaratılmasına, uluslararası alanda Türk tasarımlarının tercih edilir konuma getirilmesine yönelinmelidir. Bu çalışmaları yapmak üzere 2009/15355 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile *Türk Tasarım Danışma Konseyi* kurulmuştur.

Sanayileşme Politikalarında Değişim

Türkiye ekonomisinde gerek sanayi sektörü ve gerekse imalat sanayi, 1960’lı yıllardan sonra önemli gelişim göstermiş, imalat sanayinin ulusal gelir içindeki payı yükselmiştir. İmalat sanayi bu gelişim sürecinde birincisi 1960’larda ikincisi 1980’lerde olmak üzere iki önemli aşamadan geçmiştir. 1960’larda ithal ikameci ve devletin aktif rol aldığı politikalar sanayileşmeye katkıda bulunmuş, ancak bu süreç 1970’lerde krize girmiştir. 24 Ocak 1980 Kararlarının temellerinden birini oluşturan ihracata dayalı sanayileşme stratejisiyle birlikte imalat sanayi hızla gelişmiştir.

Politikalar	1960-1980 Dönemi	1980-2012 Dönemi
Dış dünya ile ilişkiler	İthal ikameci ve mutlak koruyucu politikalar. Yerli üretimi olan mallarda (sektörlerde) ithalatın bütünüyle yasaklanması.	İhracata dayalı sanayileşme, düşük tarifeler ve kotalar ile dış dünyaya açılma.
Kur, faiz, fiyat politikaları	Değerli TL, faiz ve fiyat kontrolleri, dönem sonunda döviz krizinin yanı sıra ara mali ithali ve faizde darboğaz.	Döviz kuru politikalarıyla ihracatın desteklenmesi, fiyat ve faiz denetimlerine son verilmesi ve ara mali ithalatında patlama.
Sanayileşmede kamu rolü	Merkezi planlamaya dayanan kamu yatırımları, devletçi politikalar, KİT'ler yoluyla özel sektöre ucuz girdi verilmesi.	Sanayi sektöründe kamu yatırımlarının sınırlandırılması, KİT'lerin özelleştirilmesi.
Teşvik politikaları	İmalat sanayi yatırımlarına yönelik aktif bir teşvik politikası, iç pazara yönelik sanayi yatırımlarının teşviki.	İmalat sanayi dışındaki sektörlerde yayılan bir teşvik politikası, parasal teşvikler yerine vergi indirimi muafiyeti gibi uygulamaların öne çıkışı, ihracata yönelik doğrudan teşviklerin artırılması.
Sanayide ortaya çıkan sorunlar	Dönem sonunda rekâbet edememe sebebiyle verimsiz ve uluslararası düzeyden yüksek fiyatla üretim yapan bir imalat sanayi, dış pazarın hedeflenmemesi sebebiyle imalat sanayinde ölçeğin optimumun altında kalması.	Dönem başında verimlilik ve ihracat artışına karşılık, özel sektörün rekâbet gücünü zamanla kaybetmesi, küreselleşmeyle artan rekabet karşısında düşük katma değerli sektörlerin gelişmesi, küresel pazarda Çin'in rekabeti sonucunda emek-yoğun sektörlerde pazar kaybı.

Türkiye Sanayi Stratejisi

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca hazırlanan, AB müzakere sürecindeki işletmeler ve sanayi politikası müzakere başlığının kapanış kriterleri arasında yer alan **Türkiye**

Sanayi Stratejisi Belgesi ve Eylem Planı 2011-2014, Yüksek Planlama Kurulu'nun 7 Aralık 2010 tarih ve 2010/38 sayılı kararıyla onaylanmıştır. Strateji, AB'deki sanayi politikası yaklaşımlarıyla uyumlu, Türk sanayisinin güçlü ve zayıf yönleriyle sahip olduğu fırsatlar ve karşı karşıya kaldığı tehditler sonucu oluşturulan bir politika çerçevesini içermektedir.

Temel Sektörlerde Gelişmeler III: Hizmetler Sektörü (ÜNİTE 6)

HİZMETLER SEKTÖRÜNÜN KAPSAMI VE TÜRKİYE'DEKİ DURUMU

İngiliz klasik iktisatçısı *Colin Grant Clark* ve Fransız iktisatçısı *Jean Fourastie*'den bu yana ekonomik faaliyetler birincil (primary) sektör olarak **tarım**, ikincil (secondary) sektör olarak **sanayi** ve üçüncül (tertiary) sektör olarak **hizmetler** şeklinde sınıflandırılmaktadır. Birleşmiş Milletler'in (BM) yapmış olduğu ayırıma göre **hizmetler sektörü**; **hükümet hizmetleri, genel kamu hizmetleri, teşebbüs ve özel kuruluşların hizmetleri, dinlenme, eğlence ve benzeri hizmetler ile kişisel hizmetleri** kapsamaktadır.

Hizmetler Sektörünün Mal Piyasalarından Farkı

Genel olarak tarım ve sanayi sektörleri dışında kalan bütün faaliyetler hizmetler sektörü olarak tanımlanabilir. Hizmetlerin temel özelliklerinden biri, gayri maddi ve görünmez olmalarıdır.

Mal ve hizmetlerin farklı özelliklerinin olması, uluslararası işlemlerin şekillerini de etkilemektedir. Mallarla ilgili uluslararası ticaret, malların bir ülkeden diğer ülkeye fiziki hareketini içerir. Oysa çok az hizmet işlemi sınır ötesi hareketi gerektirir. Sınır ötesi işlemlere örnek olarak telekomünikasyon ile iletilen hizmetler (bankalar aracılığıyla para transferi) veya mal ticareti kapsamındaki hizmetler (bir danışmanın teknik raporu veya bir CD veya DVD'ye yer alan yazılım) verilebilir. *Mallar ve hizmetler arasındaki temel farklılıklardan birisi de ülkelerin yerli sanayiler tarafından sağlandığı korumalardır.* Mal üreten sanayiler, genelde tarifeler, miktar kısıtlamaları ve diğer sınır önlemleriyle korunmaktadır. *Hizmetlerin gayri maddi niteliği ve birçok hizmet işleminin sınır ötesi hareketi içermemesi dolayısıyla sektör, ulusal düzenlemeler ile korunmaktadır.* Bu tür düzenlemeler, yabancı hizmet sağlayıcılarının (bankalar ve sigorta şirketleri) hizmet sunmaları için gerekli şubeleri kurmalarını veya yatırım yapmalarını yasaklayabilir.

Az sayıda hizmet işleminin niteliği tüketicilerin hizmetlerin verildiği ülkeye gitmesini gerektirmektedir. Ülkeleri ziyaret eden turistler veya yüksek öğrenim için başka ülkeye giden öğrenciler gibi. Dolayısıyla, bir ülkenin sınırları ötesine fiziki geçişi gerektiren mallara ilişkin uluslararası işlemlerden farklı olarak hizmetler, aşağıdaki hizmet sunumu yollarından birisi veya hepsinin bileşimi ile sağlanmaktadır. Bunlar; *hizmetlerin sınır ötesi dolaşımı, tüketicinin ihracatçı ülkeye hareketi, hizmetin sağlanacağı ülkede ticari varlık oluşturulması ve gerçek kişilerin hizmet vermek üzere başka bir ülkede geçici dolaşımıdır.* Hizmetler ticaretinin büyümesinde elektronik ticaretin (e-ticaret) hızlı gelişiminin etkisi vardır.

Dünya Ticaret Örgütü (WTO), hizmetler sektöründe yer alan ekonomik faaliyetleri 12 başlık altında ele almıştır. Bunlar; *ticari hizmetler, iletişim hizmetleri, inşaat ve mühendislik hizmetleri, dağıtım hizmetleri, eğitim hizmetleri, çevre hizmetleri, mali (sigorta ve bankacılık) hizmetler, sağlık hizmetleri, turizm ve seyahat hizmetleri, eğlence, kültür ve spor hizmetleri, ulaşım hizmetleri ve bunların dışındaki diğer hizmetlerdir.*

Türkiye Ekonomisinde Hizmetler Sektörü

Türkiye ekonomisinde hizmetler sektörünün payı yıllar içerisinde artış göstermiştir. 1973 yılında hizmetler sektörünün GSYH içindeki payı %44,9 iken, 1980'de oran %48,4'e, 1985'de %55,9'a, 1990'da %52,2'ye ve 2011 yılında %72,5'e yükselmiştir. Hizmetler sektörünün istihdam içindeki payı ise 2011 yılında %55 olmuştur.

Hizmetler alt sektörleri içinde ulusal gelire katkı bakımından en hızlı gelişen alt sektör ticarettir. 2011 yılında ekonomik faaliyetlere göre GSYH içinde en büyük pay %72.5 ile hizmetler sektörüne aittir. Sanayi sektörünün payı %19.2, tarım sektörünün payı %8.3 olmuştur.

2012 Yılı Programı'nda hizmetler alanında Türkiye'nin rekâbet gücünün geliştirilmesi, katma değeri yüksek alanların payının ve bu alandaki istihdam seviyesinin yükseltilmesi, hizmet ihracatının artırılması ve çeşitlendirilmesi temel amaç olarak belirlenmiştir.

Küreselleşen dünyada hizmetler sektörünü etkileyen eğilimler arasında hizmetler sektöründe teknoloji kullanımının yaygınlaşması, yeni hizmet alanları ve mesleklerin ortaya çıkması, hizmet sunumunun yaygınlaşması, üretim ve hizmet alanlarının bütünleşmesi ve dış kaynaklardan edinmenin (outsourcing) önem kazanması sayılabilir.

TİCARET SEKTÖRÜ

Türkiye’de ticaret, hizmetler sektörünün en önemli alt sektörlerindedir. Ticaret sektörünün tarım ve sanayi gibi temel sektörlerin yanı sıra diğer hizmet alt sektörleri olan ilişkisi, özellikle üretim ve istihdam açısından önemlidir. Ulusal gelir hesaplarında toptan ve perakende ticaret diğer bir deyişle *iç ticaret*, ulusal gelire katkı açısından bütün hizmet sektörleri arasında en hızlı gelişen alt hizmet sektörüdür. Turizm sektörünü de kapsayan ticaret alt sektörünün 1970 yılında %11,9 olan ulusal gelire katkısı, 1980’de %16’ya ve 10 yıl sonra %19,1’e çıkmıştır.

Ticaret hizmetleri sektöründe rekâbetçi bir ortamda verimlilik artışının sağlanması, faaliyet hacminin büyütülmesi, teknoloji ve yenilikçiliğin özendirilmesi, KOBİ’lerin rekâbetimkanlarının geliştirilmesi temel amaçtır.

ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ

Ulaştırma sektörü, kara, hava, deniz ve demiryolları taşıma faaliyetlerini kapsamaktadır. Türkiye’nin geniş yüzölçümü ve üç tarafının denizlerle çevrili olması, Asya ile Avrupa arasında önemli bir geçiş noktası olması sebebiyle sektörün ekonomideki yeri önemlidir. Osmanlı Devleti zamanında ihmal edilmiş olan sektör, Cumhuriyet Dönemi’nde hızla gelişmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında daha çok demiryollarına, 1950’li yıllardan sonra ise karayollarına önem verilmiştir.

Ekonominin büyümesi ve pazar için üretim yapabilmesi, ulaştırma ile haberleşme hizmet alt sektörlerinin gelişimine bağlıdır.

Türkiye’de yük taşımalarında ağırlık karayollarındadır. Yurtiçi yük taşımalarının %90’ını karayolları ile yapılmaktadır. Ucuz ve güvenli demiryollarının payı %3, denizyollarının payı ise %6,3’tür. 2008 ve 2009 yıllarında seçilmiş bazı ülkelerde bin kilometre yüzölçümü başına karayolu, otoyol ve demiryolu yoğunluğu aşağıdaki tabloda verilmiştir. Türkiye, karayolu, otoyol ve demiryolu yoğunluğu bakımından diğer ülkelerin çok gerisindedir.

Ülkeler	Karayolu Yoğunluğu km/1.000 km ² (2008)	Otoyol Yoğunluğu km/1.000 km ² (2008)	Demiryolu Yoğunluğu km/1.000 km ² (2009)
Çek Cumhuriyeti	704	8	120
Fransa	575	16	55
Almanya	612	35	95
Belçika	457	58	117
Avustralya	406	20	64
AB-27	484	18	49
Türkiye	76 ⁽¹⁾	3	12

Karayolları ve Ulaştırma

Osmanlı Devleti’nden devir alınan düşük standartlı karayolu uzunluğu 13.900 km’dir. Büyük bir ülke için bu yol miktarı çok düşüktür. Bu sebeple ülkenin bölgeleri ve kentleri birbirinden kopuk kalmıştır. Türkiye’de 1950 yılında DemokratParti’nin iktidara gelmesiyle karayolları yapımı hızlandırılmıştır. 1950 yılına kadar ülkede üstyapılı karayolu uzunluğu 24.200 km’dir.

1950 yılında 5539 sayılı Yasa ile Karayolları Genel Müdürlüğü kurularak devlet yollarının bakım ve onarımından bu kuruluş sorumlu tutulmuştur.

Türkiye’de ulaştırma sektörü yolcu ve yük taşıma esasına göre analiz edildiğinde karayolu taşımacılığının büyük ağırlığı olduğu görölmektedir. 1923 yılında motorlu karayolu taşıtı 19 bin adet iken, bu miktar 1950 yılında 340 bine yükselmiştir. 2000 yılında 8.320 bin adet olan karayolu taşıt sayısı (4.422 bini otomobil) 2011 yılında 15.299 bin adede (7.667 bin adedi otomobil) çıkmıştır.

Karayolları, hem yolcu hem de yük taşımacılığında büyük yük altındadır. Türkiye’de yük taşımacılığının %90’lar düzeyinde karayolu ile gerçekleştiriliyor olmasıkarayollarındaki ağır taşıt trafiğini artırmakta ve bu durum trafik güvenliğini azaltmaktadır.

Demiryolları ve Ulaştırma

Karayollarının hızlı gelişimine karşılık, demiryollarında Cumhuriyet Dönemi’nde önemli bir atılım gerçekleştirilememiştir. Yüksek taşıma potansiyeline ve yük taşımacılığındaki ekonomik olma özelliğine rağmen demiryolu yapımı ve işletmeciliğine gereken önem Cumhuriyetin ilk yıllarında verilmiş fakat daha sonra bu politikaterk edilmiştir.

19’ncü yüzyılda İngiltere’de başlayan demiryolu ulaşımı, Osmanlı Devleti’nde ilk defa İzmir-Aydın hattının (130 km) açılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu hattın inşaa ve işletme hakkı 1856 yılında bir İngiliz şirketine ayrıcalık olarak verilmiştir. 11 Temmuz 1866 tarihinde 130 km’lik bu ilk hat işletmeye açılmış, bunu 10 Ocak 1867 tarihinde 193 kilometrelik İzmir-Turgutlu hattı izlemiştir. Osmanlı Dönemi’nde inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan demiryollarının uzunluğu yaklaşık 4.136 km’dir. Cumhuriyet Dönemi’nde yabancıların ellerindeki demiryolları 25 Mayıs 1924 tarihinde çıkarılan 506 sayılı Yasa ile millileştirilmişve *Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdüriyeti Umumiyesi* kurulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti’nde demiryollarının yapımı ve işletilmesi, 31 Mayıs 1927 tarih ve 1042 sayılı Yasa ile kurulan *Devlet Demiryolları ve LimanlarıDare-i Umumiye sine* verilmiştir.

29 Temmuz 1953 tarih ve 6186 sayılı yasa ile KİT’e dönüştürülerek Türkiye Cumhuriyet Devlet Demiryolları (TCDD) İşletmesi adını almıştır. 4 Nisan 1971 tarih ve 1381 sayılı Yasa, TCDD işletmesinin sermayesini 8 milyar TL’ye çıkarmıştır. Türkiye’de 2012 yılında demiryolu ağı 888 km’si hızlı tren hattı, 8.722 km’sikonvansiyonel ana hat ve 2.330 km’si tali hat ve istasyon yolları olmak üzere toplam 11.940 kilometredir.

Denizyolları ve Ulaştırma

Deniz ulaşım hizmetleri, liman ve iskeleler arasındaki her türlü mal ve insan taşınmasını kapsar. Özellikle mal ulaşımında denizde taşıma en ucuz olandır. Özellikle ülkelerarası taşımacılıkta çok avantajlıdır. Bu avantajlarından dolayı günümüzde dış ticarete konu olan malların %80’inin taşınması deniz yolu ile yapılmaktadır. Türkiye’de yurtdışı yük taşımacılığında denizyolları, karayollarının ardından ikinci sırada gelmektedir. Ortalama bir hesapla karayolu ile yapılan ulaştırmaya göre deniz ulaştırması 75’e 1 oranında daha ucuzdur.

Türkiye, üç tarafı denizlerle çevrili ve büyük oranda su yoluna sahip olmasına rağmen, bu avantajını yeterli ölçüde kullanamamaktadır. Bu durumun iyileştirilmesi, ulaşımın deniz yoluna kaydırılması ülke ekonomisi, emniyetli taşıma ve çevre kirliliği açısından çok önemlidir. Kabotaj: bir ülkenin kendi karasuları içinde kalan deniz çevresini kullanması (ya da kullandırması) hakkıdır. 1926’dan önce Türk limanları arasındaki yük ve yolcu taşımacılığı yabancıların tekelinde idi.

Kabotaj tekeli, 815 sayılı *Türkiye Sahillerinde NakliyatıBahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Karasuları Dahilindeİcrayı Sanat ve Ticaret Hakkında Kanun* ile 19 Nisan 1926 tarihinde yasallaştırılmıştır. 1 Haziran 1926 da Lozan Anlaşması’na dayanılarak Türk limanları arasında sadece Türk gemileri eşya ve yolcu taşıma hakkınısahip olmuştur.

Havayolları ve Ulaştırma

Havayolu ile ulaşım 20'nci yüzyılda büyük gelişim göstermiştir. Zaman kavramının giderek önem kazandığı günümüzde havayolları, ulaşım hizmetleri sektöründe stratejik bir öneme sahiptir. Bu özelliğinden dolayı Cumhuriyet'in ilanından 10 yılsonra 20 Mayıs 1933 tarih ve 2187 sayılı yasa ile Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak Havayolları Devlet İşletme Dairesi kurulmuştur.

1955 yılında 6623 sayılı Yasa'nın verdiği yetkiyle 01.03.1956 tarihinde yerli veyabancı sermayeli (60 milyon TL sermayesi) Türk Hava Yolları (THY) Anonim Ortaklığıkurulmuştur. Uzun süre hava ulaşımında tekel konumunda olan THY, 1990'lıyılların başlarında özel hava yollarına da ulaşım hizmeti sunma hakkının verilmesiyle tekel olma konumunu kaybetmiştir.

2008 yılında THY, ayrıca Anadolu Jet olarak özellikle iç hat uçuşlarına başlamıştır. Türk Hava Yolları, 2003 yılında 104 olan uçulan nokta sayısını 2012 yılı başında 149 dış, 40 iç hat olmak üzere 189'a çıkarmıştır. Toplam uçak adedi 2012 yılında 179 adettirTürkiye'de başlıca özel havayolu olarak Onur, Pegasus, Sun Ekspres ve Atlas Havayolları iç ve dış hatlarda hizmet sunmaktadır.

Boru Hatları Taşımacılığı

Dünya ekonomisinde ham petrol ve petrol ürünleri taşımada denizyolları yanında boru hattı taşımacılığı 1960'lardan sonra hızlı bir gelişim göstermiştir. Boru hatlarıiç çapı 30-120 cm olan çelik veya plastik borulardan yapılır. Petrol'ün hareketi sağlamak için boru hatları ile birlikte pompa istasyonları inşa edilir. Türkiye'de ilk boru hattı 1966'da Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından Batman-Dörtiyol (İskenderun Körfezi) arasında döşenmiş ve işletmeye açılmıştır. Hat üzerinde ikisi Irak'ta, üçü Türkiye'de beş pompalama istasyonu vardır.Türkiye, Kerkük-Yumurtalık Hattının ikinci bölümünün inşa giderlerinin Irak Hükümeti tarafından üstlenilmesi karşılığında 1986 yılından sonra Musul petrollerinden Lozan Anlaşması uyarınca alması gereken payı, Birinci Özal Hükümeti döneminde Irak ile yapılan anlaşma sonunda bütçeden çıkarmıştır.

Karadeniz petrollerini Akdeniz'e taşıyacak Trans Anadolu Petrol Boru Hattı(TAP) projesinin temeli Adana-Ceyhan'da düzenlenen bir törenle Mayıs 2007'de atılmıştır. *Mavi Akım* Rusya'dan Türkiye'ye doğal gaz nakletmek için Karadeniz geçişli boru hattıdır. Kazak ve Kafkasya doğal gazını Türkiye'den Avrupa'ya taşıyacak olan *NabuccoHattı*ise projelendirme aşamasındadır. 4646 sayılı*Doğalgaz Piyasası Kanunu*, 18 Nisan 2001 tarihinde kabul edilerek 2 Mayıs 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Doğalgaz piyasasında, ithal edilen doğal gazın iletimi, dağıtımı ve satışında Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.fi. (BOTAfi) Genel Müdürlüğü'nün, kent içi dağıtımında BOTAfi ve belediye kuruluşlarının 397 sayılı KHK çerçevesinde aldıkları izinler ile oluşturdukları tekellerin kaldırılması,bu yasanın uygulanması ile sağlanacaktır.

HABERLEFİME SEKTÖRÜ

Haberleşme faaliyetleri, ekonominin temel hizmet sektörlerinden biridir. Haberleşmenin etkinliği ile ekonomik gelişme (kalkınma) arasında yakın ilişki vardır. Bu sebeple 1980'li yılların başlarına gelene kadar haberleşme hizmetleri, devlet tekeli olarak yürütülmüştür.

Türk Telekomünikasyon A.fi.'ye ait hisselerin en çok % 49'luk bölümünün devrine ilişkin esaslar düzenlenmiştir. Bu yasa çerçevesinde %49'luk hissenin %10'luk bölümünün Posta İşletmesi Genel Müdürlüğü'ne bedelsiz olarak devredilmesi, %5'lik bölümünün PTT Yardım Sandığı'na, %34'ünün ise özel kesimdeki gerçek ve tüzel kişilerle satılması öngörülmüştür. Cumhuriyet Dönemi'nde haberleşme hizmetinin düzenli ve modern bir şekilde yapılması, PTT'nin 13 Temmuz 1953 tarih ve 6154 sayılı Yasa ile bir İDT'ye dönüştürülmesiyle mümkün olmuştur.

Türk Telekom'un %55 hissesinin blok satış yöntemi ile Oger Telekom Konsorsiyumu'na 6.55 milyar dolar ile satışı Temmuz 2005'te gerçekleşmiştir. Telekomünikasyon Kurumu, telekomünikasyon sektöründe adil ve serbest rekâbete dayalı dinamik ve güçlü bir piyasa oluşturmayı, sektör ile ilgili politikalara katkı sağlamayı, tüketici haklarının korunmasını sağlayıcı önlemleri almayı, frekans ve numara gibi kıt kaynakların planlanarak, etkin ve verimli kullanımını sağlamayı amaçlamaktadır.

İNŞAAT VE MÜTEAHHİTLİK HİZMETLERİ

İnşaat (construction), emek-yoğun, fazla nitelikli elaman gerektirmeyen, dışa ve ithalata bağımlılığı çok düşük bir sektördür. İnşaat sektörü ile *inşaat sanayisini* birbirine karıştırmamak gerekir.

İnşaat sektörü, topluma fayda sağlayan her türlü yeraltı ve yerüstü yapıları içine alır. Bu anlamda konut, sağlık, eğitim, spor, ticari ve turistik idari yapıları kapsayan çok geniş bir alt sektördür.

İnşaat sektörü, Cumhuriyet'in ilk yıllarında öncelikle demiryolu hatları ve büyük su projeleriyle başlamış ve 1950'lere kadar devam etmiştir. Sektörün 1960'lı yıllardaki gelişiminin ardındaki temel etken, kamu altyapı yatırımlarıdır. Türkiye'de 1980'li yıllardan sonra ciddi gelişim göstermiş olan inşaat sektörünün büyümesi 1988 yılından sonra yavaşlamıştır.

Konut üretimi, Türkiye'de toplam yapı üretiminde %90'lık paya sahiptir.

Ekonomide konut talebi, krizin etkisiyle 2008 yılından sonra önemli oranda düşmüştür. Türkiye ekonomisinde özellikle yurtdışımüteahhitlik hizmetleri 2003 yılından sonra hızla gelişmiş, bu yılda 4,2 milyar dolar olan iş bedeli 2008 yılında 6 katına çıkmıştır. 2008-2009 yıllarında kriz sebebiyle iş hacmi daralmış, 201'in1 ilk 9 aylık döneminde yurtdışımüteahhitlik hizmeti iş bedeli 15 milyar dolar olmuştur.

TURİZM SEKTÖRÜ

Turizm, dinlenmek, görmek, eğlenmek ve tanımak gibi amaçlarla yapılan geziler ve bir ülkeye veya bir bölgeye turist çekmek için alınan ekonomik ve kültürel faaliyetlerin tümüdür. Turizm, dünya ekonomisinde son yıllarda hızla gelişen hizmet sektörüdür. 2011 yılında 24 milyar dolar olan turizm geliri, dış ödemeler dengesine net katkı açısından çok önemlidir.

Türkiye'de vatandaş ve yabancıların giriş ve çıkışları ile ilgili ilk resmi kayıtlar, 1938 yılında güvenlik amacıyla Emniyet Genel Müdürlüğü'nce sınır kapılarında tutulmuştur. Bu uygulama 1953 yılından sonra DİE (günümüzde TÜİK) tarafından hazırlanan fişler aracılığıyla izlenmeye başlanmıştır. Türkiye'ye gelen turist sayısında 1990'lardan sonra hızlı bir artış gözlenmiştir. Bunda, turizme verilen önem, turistik belgeli tesis ve yatak sayısındaki artışönemli rol oynamıştır.

Türkiye'de 1983 yılına kadar turizmden sağlanan döviz gelir ve giderleri, Merkez Bankası ile bankalarda işlem gören dövizlerin hesaplanmasıyla belirlenmekte idi. Fakat resmi kur ile serbest kurarasındaki makas açılınca, turistler dövizlerini karaborsada bozdurmaya başlamışlar ve buharcamalar resmi kayıtlara geçmemiştir.

Dünya Turizm Örgütü rakamlarına göre 2011 yılında dünya turizm gelirleri 955 milyar dolardır. Uluslararası turizm talebi son 10 yıllık dönemde %45 oranında artış göstermiş turist sayısı 2011 yılında 980 milyon kişi olmuştur

Dünya turizm hareketleri içinde AB ülkelerinin gelen turist ve turizm gelirinden aldıkları pay %40'ı geçmektedir. En çok turist çeken ülkelerin başında Fransa, İspanya ve İtalya gelmektedir. OECD ülkeleri içinde yabancituristgirişi bakımından son 5 yılda %20,6 artışla en hızlı gelişen ülke Türkiye'dir.

Dünyanın gelişmiş ülkelerinde dış turizm gelirinin ihracata oranı %7, gelişme yolunda olan ülkelerde ise %9,6'dır. Avrupa Birliği, Türk turizmi için çok önemli bir pazardır. Türkiye'ye gelen turistlerin yarısından fazlası ve gecelemlerin yaklaşık dörtte üçü AB ülkeleri kaynaklıdır.

1996 yılında yurtdışı çıkışlarından alınan Toplu Konut Fonu'nun kaldırılması, Türkiye'nin turizm giderlerinde bir miktar artışa yol açmıştır. Yurtdışı çıkışlarından fon alınmasına 2001 yılında yeniden başlanmış, Fon miktarı 1 Nisan 2007 tarihinde T15'ye indirilerek yaygınlaştırılmıştır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1972 yılından sonra Türkiye'ye giriş-çıkış yapan yabancı ziyaretçi ve vatandaş sayılarına ilişkin verileri sınır kapılarında Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı PasaportPolisi'nin tuttuğu milliyet bazındaki kayıtlardan elde etmektedir. Yabancılara ve Türk vatandaşlarına ilişkin tüm ziyaretçi sayılarına günöbirlikçi sayıları da dahildir.

Türkiye’de Finansal Yapı, (ÜNİTE 7)

Krizler ve Ekonomik İstikrar Kararları

TÜRKİYE’DE FİNANSAL YAPI, BANKACILIK SEKTÖRÜ VE PARA POLİTİKASI

Finansal sistem tüm para ve sermaye piyasalarını içine alan bir yapıdır. Buna göre, merkez bankasının da içinde yer aldığı bankacılık sektörü ile menkul kıymetler piyasasının faaliyet alanı içinde alınıp satılan kamu ve özel sektöre ait para ve sermaye piyasası araçları finansal yapının ana unsurlarıdır. Bu kısımda bu büyük yapının en önemli unsuru olarak Türk bankacılık sektörü ele alınacaktır. Bankacılık sektörü; merkez bankası, mevduat bankaları, katılım bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarından oluşmaktadır.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

Ülke bankası olarak da nitelendirilen merkez bankaları, ekonomide parayı ve para politikasını kontrol eden, büyük ölçüde kamu kurumu niteliğinde yapılan ve ekonomide *nihai ödünç mercii* ya da *likiditenin son kaynağı* olarak faaliyette bulunan bir banka türüdür. Merkez bankalarının en temel niteliği, ekonomiyi fonlayacak en son makam olmasıdır. Bankalar ellerindeki ticari senetleri merkez bankasına iskonto ettirmek suretiyle kısa vadeli bu krediyi temin edebilirler. Bu krediye reeskontkredisi, buna uygulanan iskonto ya da faiz oranına da *reeskont oranı* denir.

Türkiye’de ise bir merkez bankası kurulması 1863’te İngiliz ve Fransız sermayesi ile yeniden yapılandırılan ve devlet bankası olarak tanımlanan Osmanlı Bankası ile başlar. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) kurulmuş ve 1 Ocak 1932 tarihinde fiilen görevine başlamıştır. Merkez bankalarının en önemli görevi, bir ekonomideki iktisadi atmosferin kontrol edilmesinde para politikası araçlarından yararlanarak politika yapıcılara yardımcı olmaktır. 25.04.2001 tarih ve 4651 sayılı kanunla *TCMB’nin temel görevi*, fiyat istikrarını sağlamak ve enşasyonu kontrol altında tutmak şeklinde tanımlanmıştır

TCMB’nin *temel görevleri* şunlardır:

- Açık piyasa işlemleri yapmak,
 - Hükümetle birlikte Türk Lirası’nın (TL) iç ve dış değerini korumak için gerekli tedbirleri almak, TL’nin yabancı paralar ile altın karşısındaki denkleğini tespit etmeye yönelik kur rejimini belirlemek, TL’nin yabancı paralar karşısındaki değerinin belirlenmesi için döviz ve efektiflerin vadesiz ve vadeli alım ve satımı ile dövizlerin TL ile değişimi ve diğer türev işlemlerini yapmak,
 - Bankaların ve Bankaca (TCMB) uygun görülecek diğer mali kurumların yükümlülüklerini esas alarak zorunlu karşılıklar ve genel disonibilite ile ilgili usul ve esasları belirlemek,
 - Reeskont ve avans işlemleri yapmak,
 - Ülke altın ve döviz rezervlerini yönetmek,
 - Türk Lirası’nın hacim ve tedavülünü düzenlemek,
- Finansal sistemde istikrarı sağlayıcı; para ve döviz piyasaları ile ilgili düzenleyici tedbirleri almak,
- Mali piyasaları izlemek,
- Bankalardaki mevduatın vade ve türleri ile katılım bankalarındaki katılma hesaplarının vadelerini belirlemektir.

Disponibilite: Mevduat kabul eden bankaların taahhütlerine karşılık olarak nakit veya kolaylıkla nakde çevrilebilir (likiditesi yüksek) değerler bulundurma zorunluluğuna denir. Bankalardaki mevduat ile bu mevduata karşılık bulundurmaya zorunda oldukları nakde çevrilebilecek değerler arasındaki ilişkiyi ifade eden disponibilite oranı piyasanın likiditesini etkileyen bir para politikası aracı olarak kullanılmaktadır.

TCMB'nin temel yetkileri ise şunlardır:

- Türkiye'de banknot ihracı imtiyazı tek elden Banka'ya (TCMB) aittir.
- TCMB, hükümetle birlikte enşasyon hedefini tespit eder, buna uyumlu olarak para politikasını belirler. Banka, para politikasının uygulanmasında tek yetkili ve sorumludur.
- Banka, fiyat istikrarını sağlamak amacıyla Kanun'da belirtilen para politikası araçlarını kullanmaya, uygun bulacağı diğer para politikası araçlarını da doğrudan belirlemeye ve uygulamaya yetkilidir.
- TCMB, olağanüstü hâllerde ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nun (TMSF) kaynaklarının ihtiyacı karşılamaması durumunda, belirleyeceği usul ve esaslara göre bu Fon'a avans vermeye yetkilidir.
- Banka, nihai kredi mercii olarak bankalara kredi verme işlerini yürütür.
- TCMB, bankaların ödünç para verme işlemlerinde ve mevduat kabulünde uygulayacakları faiz oranlarını, belirleyeceği usul ve esaslara göre bankalardan istemeye yetkilidir.
- Banka, mali piyasaları izlemek amacıyla bankalar ve diğer mali kurumlardan ve bunları düzenlemek ve denetlemekle görevli kurum ve kuruluşlardan gerekli bilgileri istemeye ve istatistiki bilgi toplamaya yetkilidir. TCMB 2001 krizinden sonraki yıllarda esas olarak fiyat istikrarını sağlamaya odaklanmış; bunu sağlamak için de genel olarak faiz oranlarını yüksek tutarak iç talebi kontrol etmeye çalışmıştır.

2008'in son çeyreğinde küresel finansal kriz patlak verince, TCMB pek çok diğer merkez bankası gibi fiyat istikrarından çok, büyüme ve istihdam kaygılarını öne çekerek faiz oranlarında her ay kademeli bir indirmeye gitmiştir. 2011 yılına gelindiğinde ise küresel krizin borç krizine dönüşmesi vebunun finans ve bankacılık sektörünü de içine alacak bir istikrarsızlığa doğru sürüklenmesi tehlikesine karşı TCMB finansal istikrarı sağlamayı öncelikli hedef olarak görmeye başlamıştır. Banka politikasında faiz oranları yerine karşılıklı yükseltmeyi tercih etmiştir. Böylece, ekonomiyi fazladaraltmadan bankaların atıl likidite düzeylerini yükseltmeyi ve topladıkları fonun kullanımını biraz daha daraltmayı denemiştir.

Mevduat Bankaları

Temel faaliyet alanı, para ve paranın ikamesi olarak menkul değerlerin alım ve satımı olan bankalara mevduat ya da ticaret bankaları adı verilir. Bu çerçevede ticaret bankaları; bireyler, firmalar ve resmi kurumlardan sağladıkları fonları, ihtiyacı olanlara kredi, plasman ve menkul değer olarak transfer eder. Bu transfer işlemi esnasında fon temini ve aktarımından doğan maliyet ile getiri arasındaki fark ise ticaret bankalarının temel gelirlerini oluşturur. Bir ekonomide merkez bankaları para basmak ve bunu piyasaya sürmek ve çekmek suretiyle para arzını artırır ve azaltır. Asli para olarak bilinen bu emisyon yoluyla parasal genişleme veya daralma sürecine, ticaret bankaları hesaptan hesaba devir yaparak, kaydı para üretmek suretiyle katkı sağlarlar.

Katılım Bankaları

Katılım bankalarının fon kaynakları ve fon toplama yöntemleri ticari bankaları nkinden farklıdır. Buna göre, bu bankalar fon arz edenlere, faiz yerine kârzarar ortaklığına dayalı bir sözleşme önerirler. Dolayısıyla topladıkları fonlar diğer bankalardaki mevduat hesaplarına benzese de onlarda olduğu gibi önceden belli bir faiz oranı vaat edemezler. Dönem sonunda piyasada geçerli getiri oranları na yakın bir kâr payı verirler. Topladıkları fonlar; vadesiz ise özel cari hesaplar, vadeli ise kâr ve zarara katılma hesapları olarak kaydedilir. Ayrıca, diğer ticari bankalarda olduğu gibi kısa vadeli her türden borçlanma işlemine giremezler.

Kalkınma ve Yatırım Bankaları

Çoğu zaman birlikte değerlendirilmesine rağmen, gelişmekte olan ülkelerde sermaye yetersizliği içindeki firmalara veya büyük sanayi firmalarının yapacağı yatırımlara kaynak ve teknik yardım sağlayarak ekonomik kalkınmayı hızlandırma amacı güden finansal araçlara kalkınma bankası; gelişmiş ülkelerde atıl fonlara sahip kurumsal yatırımcılara fonlarını menkul değer alım ve satımı ile değerlendirmelerinde aracılık ve danışmanlık yapan, işletmelere doğrudan kredi vermeyen ancak işletmelerin orta ve uzun vadeli fon gereksinimlerini karşılayan finansal aracı lara ise yatırım bankası adı verilir

Bankacılık Sektörü ile İlgili Son Gelişmeler

Türkiye'de faaliyet gösteren toplam banka sayısı 2002-2011 döneminde 58'den 48'e düşmüş Banka sayısı yaklaşık %19 azalırken, şube sayısı %61, çalışan sayısı ise %47 artış göstermiştir. Böylece, banka başına şube sayısı 113'ten 223'e, banka başına çalışan sayısı da 2.283'ten 4.123'e çıkmıştır.

Bankacılık sektöründeki en önemli değişikliklerden biri de *mevduat bankalarının alt bileşenlerinin dağılımında* meydana gelen ciddi değişiktir. Mart 2012 itibarıyla *faaliyet gösteren 31 mevduat bankasından 3'ü kamu sermayeli, 11'i özel sermayeli, 16'sı yabancı sermayeli, 1'i Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) devredilmiş ve 13'ü de kalkınma ve yatırım bankasıdır* (Banka gruplarının toplam aktifler, mevduatlar ve krediler bakımından sektör paylarında zaman içindeki değişimin (2002 ve 2011 verileri itibarıyla) bakıldığında; *kamu bankalarının toplam aktiflerdeki ve mevduattaki payı azalırken, kredilerdeki payı artmış (hem de oldukça ciddi oranda), özel bankaların tüm kategorilerde payı azalmış, yabancı bankaların payı ise tam tersine tüm kategorilerde 4 ila 6 kat düzeyinde artmıştır* *Kredilerin toplam aktifler içindeki payı %23'ten %56'ya yükselmiştir. Buna karşılık menkul değerlerin payı yaklaşık %41'den %22 seviyelerine gerilemiştir.*

Kredilerin dağılımına bakıldığında; kurumsal kredilerin payının %86'dan %68'e gerilediği, buna karşılık hanehalkı kredilerinin payının ise %14'ten %32'ye çıktığı, bunda da özellikle otomobil (%1'den %10'a) ve tüketici (%3'ten %12'ye) kredilerinin büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır

*Hanehalkı kredilerindeki artış, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hanehalkı yükümlülüklerini hızla artırmıştır. Aynı yıllarda *takipteki kredilerin toplam krediler içindeki payı* (brüt) sektör genelinde %21,3'ten %2,8'e (net olarak %0,6) gerilemiş; dolayısıyla kredi riski tüm banka gruplarında, bilhassa da kamu bankalarında oldukça azalmıştır*

Sermaye yeterlilik oranı (SYO) 2001 krizinden sonra sürekli olarak yasal hedefin çok üzerinde seyretmiştir

Bankacılık sektörünün genelinde *halka açıklık oranı %20 iken kalan %80 ise yaklaşık %55 yerleşiklerin ve %25 ise yabancı kişi ve kuruluşların mülkiyetindedir. fiube dışı işlemlere dair verilere bakıldığında ise; kredi kartı sayısı, banka kartı sayısı, POS cihazı sayısı, kredi kartı ve banka kartı işlem hacimleri ciddi oranlarda artmıştır.*

İnternet bankacılığında gelişmeler oldukça hızlı olduğu, bankacılık işlemlerinin önemli bir kısmı artık şube dışından gerçekleştirilmektedir. Sektörün durumunu genel olarak AB ortalaması ile kıyasladığımızda ise aradaki nitelik ve nicelik farkının büyük olduğu görülmektedir.

EKONOMİK KRİZLER VE İSTİKRAR POLİTİKALARI

Ekonomik istikrarsızlığın nedenleri olarak dünya ekonomisinde yaşıyan gelişmeler, ülke içinde ortaya çıkan politik istikrarsızlıklar, yanlış makroekonomik politikalar, arıza gelişmeler veya ülke ekonomisindeki yapısal sorunlar sıralanabilir.

Ekonomik Krizlerin Türleri ve Sebepleri

Ekonomik krizler, *reel sektör krizleri* ve *finansal krizler* olarak iki ana başlık altında toplanabilir. *Reel krizler*, mal ve hizmet piyasalarında ortaya çıkan, enşasyon veya durgunluk şeklinde kendini gösteren dengesizlikler ile faktör piyasalarında meydana gelen ve istihdam düzeyini etkileyen dengesizliklerden oluşmaktadır. *Finansal krizler* ise finansal piyasalarda finansal ataklarla ortaya çıkan ve ülkelerin para, bankacılık, borsa ve diğer finansal piyasalarında büyük çaplı dalgalanmaları ifade eder. Finansal krizlerin ortaya çıkmasında etkili olan faktörler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Arz ve talepteki ani dalgalanmalar
- Sürdürülemez büyüme ve belirsizliğin artması
- Enşasyon ve enşasyonu düşürmeye dönük yanlış politikalar
- Firma bilançolarının bozulması
- Finansal serbestleşmeye erken geçiş ve deregülasyon
- Aşırı borçlanma, faiz oranlarının yükselmesi ve uluslararası sermaye hareketleri
- Kurdaki aşırı oynaklıklar ve yanlış kur politikaları

Finansal krizleri kaynağına göre borç krizleri, borsa krizleri, para krizleri, bankacılık krizleri ve ikiz krizler olmak üzere beş alt gruba ayırabiliriz.

Borç krizleri, bir ülkenin kamu veya özel kesime ait dış borçlarıyla kamununiç borçlarını ödeyememe durumudur.

Borsa krizleri, menkul kıymet borsalarında görülen aşırı dalgalanmalardır.

Para krizleri, ulusal paranın değerinde ortaya çıkan büyük çaplı dalgalanmaları ifade eder.

Bankacılık krizleri, genellikle "banka paniği" şeklinde bir ya da birkaç bankada ortaya çıkan yoğun fon çekilişleri şeklinde başlayıp kısa sürede diğer bankalara da sirayet ederek sistemik bir hâl alan bunalım durumudur. Bu krizler bazen sektör dışında gelişen ulusal ya da uluslararası makroekonomik istikrarsızlıklardan (dışsal sebepler), bazen de sektörün kendi iç dinamiklerinden (içsel sebepler) ortaya çıkabilmektedir.

İkiz kriz kavramı ise para veya bankacılık krizlerinden birinin ortaya çıkmasının ardından her iki krizin birlikte yaşandığı durumu ifade etmek için kullanılır. 1990'lı yılların ikinci yarısında görülen Asya krizleri örneğinde olduğu gibi, ikiz krizlerin etkisi tek bir krize göre daha şiddetli olmaktadır.

Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Politikaları

Bu politikaların içeriğinde kamu harcamalarının kısılması, reel ücretlerin düşürülmesi, kamu yardımlarının azaltılması, para arzının daraltılması bulunmaktadır ve bu yolla toplam talebin kontrol altına alınması hedeflenmektedir.

IMF tarafından da desteklenen ortodoks politikaların milli gelir, istihdam ve reel ücretler üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle kamuoyu tarafından desteklenme oranı düşüktür.

Heterodoks istikrar politikalarında programlarının temelinde ise sıkı para ve maliye politikaları ile sabit kur sistemine ek olarak ücret ve fiyat kontrolleri şeklinde uygulanan gelirler politikası yer alır. Bu şekilde üretim ve istihdam düzeyine zarar vermeden enşasyonla mücadele edilmesi hedeflenir. *IMF türü geleneksel daraltıcı ortodoks istikrar politikalarının uygulanmasında genel olarak tercih edilen araçlar şunlardır:*

- Sıkı para politikası,
- Faiz oranlarının yükseltilmesi,
- Devalüasyon,
- Sıkı maliye politikası (kamu harcamalarının azaltılması, kamu gelirlerinin artırılması),
- Sıkı gelirler politikası,
- Fiyat kontrollerinin kaldırılması,
- Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi.

TÜRKİYE'DE EKONOMİK İSTİKRAR PROGRAMLARI

4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları

Türkiye'de ilk kapsamlı istikrar programı 4 Ağustos 1958'de alınan kararlardır.

IMF desteği ile oluşturulan istikrar programı kapsamında yapılan *düzenlemeler* şunlardır:

- Dolar kuru 2.8 TL'den 9 TL'ye çıkarılarak *devalüasyon yapılmış*, döviz alım işlemlerinde 1 dolar başına T6,22 vergi alınması kararlaştırılmıştır.
- *Bütçe dengesinin sağlanması* amacıyla kamu harcamalarında kısıntı yapılmış, KİT ürünlerine zam yapılmış ve KİT'lerin Merkez Bankası kaynaklarıyla finansmanına sınırlamalar getirilmiştir.
- 422 milyon dolar düzeyindeki *dış borçlar ertelenmiş* ve yeni bir ödeme planına bağlanmıştır (moratoryum). Buna ek olarak IMF, ABD ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nden (OEEC) toplam 359 milyon dolarlık yeni kredi sağlanmıştır.
- *Dış ticarete serbestleşmeye gidilmiş*, bu kapsamda ithalat üçer aylık programlara

bağlanmış, hammadde ve ara malı ithalatına öncelik verilmiş, ihracattaise fiyat kontrollerinde bürokratik işlemlerin hafifletilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır.

• *Emisyon hacmi kısıtlanmıştır. 4 Ağustos 1958 İstikrar Kararları genel olarak açık finansman ve para arzındaki artışları frenleyerek enşasyonla mücadele amacını taşımaktadır.*

10 Ağustos 1970 İstikrar Programı ve 1970'li Yıllar

10 Ağustos 1970 tarihinde istikrar kararlarını açıklamıştır. *Program* kapsamında;

- Yüzde 67 oranında *devalüasyon* yapılmış, dolar kuru 15 TL olarak belirlenmiştir.
- *Mali disiplin* kapsamında vergiler yükseltilmiş, maaş ve ücretler dondurulmuş, KİT ürünlerine zam yapılmıştır.
- Ekonomide arzın daralmasını gidermek amacıyla *ithalatta teminat oranları düşürülmüş*, miktar kısıtlamaları da azaltılmıştır.

Uygulamaya konulan tedbirlerin ardından dış kaynak konusunda önemli gelişmeler sağlanmıştır.

Ne var ki, yukarıdaki olumlu gelişmeler uzun sürmemiştir. Uluslararası piyasalarda 1974'teki ilk petrol şoku ve 1978 yılındaki petrol krizinin ardından petrol fiyatlarındaki artışlar ekonomiyi birçok kanaldan olumsuz yönde etkilemiştir. Şöyleki, petrol fiyatlarındaki artış sonucu petrol ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı 1980 yılında %47'ye kadar çıkmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı %30,2'ye kadar gerilemiştir.

İç ve dış kaynak yetersizliği nedeniyle, hemen her alanda üretim kapasitesi sınırlanmıştır. Hızla artan maliyet baskısı altında ekonominin üretim ve rekabet gücü düşmüştür.

Bunalımdan çıkış için dış kaynak gereksinimi nedeniyle IMF ile gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında 1978 ve 1979 yıllarında iki istikrar programı uygulamaya konmuştur.

24 Ocak 1980 Kararları

Ekonomideki kötüye gidişi önlemek amacıyla 1978 ve 1979 yıllarında kararlaştırılan tedbirlerin etkin şekilde uygulanamaması sonucunda, 24 Ocak 1980 tarihinde daha kapsamlı bir istikrar programı yürürlüğe konulmuştur. Program, temelde ortodoks nitelikli politikalara dayanmaktadır.

24 Ocak Kararları'nın daha önceki istikrar tedbirlerinden önemli bir farkı, ithal ikameci sanayileşmenin terk edilerek ihracata dayalı sanayileşme benimsenmiş olmasıdır.

Bu amaçlar doğrultusunda 24 Ocak 1980'de Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen 17 karar ve Haziran 1980'de ek olarak uygulamaya konan 33 karar genel hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir:

• **Döviz alım satımları serbest bırakılmıştır.**

• **Fiyatların piyasa koşullarında belirlenmesi** hedefi doğrultusunda Fiyat Saptama-Kontrol Koordinasyon Komitesi kaldırılmıştır.

• Kredi ve vadeli mevduat **faiz oranları serbest bırakılmıştır.**

• **Kamu sektörünün küçültülmesi**

• Yine bu kapsamda tarım ürünlerinde **destekleme alımları sınırlandırılmış**, sübvansiyonların kapsamı daraltılmış, KİT'lerin kendi ürünlerinin fiyatlarını belirlemelerine izin verilmiştir.

• **Dış ticarete serbestleşme**

• **Yabancı sermayeyi teşvik**

Büyüme oranında en büyük pay, atıl kapasitenin harekete geçmesi sonrası sanayi sektöründe kaydedilen % 9,9'luk üretim artışına aittir.

5 Nisan 1994 Kararları

Krizin Ortaya Çıkış Süreci

1990-1993 yılları arasında ekonomi ortalama %6 büyümekle birlikte istikrarsız bir seyir izlemiştir. *Bu dönemde büyümenin temel kaynakları finansal serbestleşmenin ardından artan sermaye girişi, kamu harcamalarını artırıcı ve açık finansman sistemine dayalı bütçe politikası ve bankacılık sisteminin iç piyasaya yönelik açmış olduğu kredilerdeki yüksek artışlardır.* Ancak sağlam iktisadi temellere dayanmayan bu süreç orta vadede sorunları da beraberinde getirmiştir.

Finansal sistemde ise bankaların sürekli artan açık pozisyonlarının 1994'e gelindiğinde 5 milyar dolara ulaşmıştır. **Bankacılık sektörü, temel amacı olan kredisalaştırma işlevinden giderek uzaklaşmıştır.** Diğer yandan TCMB'nin döviz kurlarında yükselmeyi önlemek için piyasaya döviz enjekte etmesi kırılmalı ve dalgalanmaları artırıcı unsurlar olmuştur. Bunlara;

- 1990 yılında I. Körfez Savaşı'nın etkisiyle bankalardaki mevduatların geri çekilmesi,
 - 1991 yılındaki erken seçim öncesinde başlayan ve ardından gelen iktidarın da mali ve parasal disiplin konusunda yeterince hassas olmaması nedeniyle kamu finansmanında ciddi sıkıntıların baş göstermesi,
 - 1994 yılındaki yerel seçimlerin kamu harcamalarını artırıcı etkisi,
 - Bu dönemde dünya ekonomisinde yaşanan genel durgunluk ve
- 1994 yılında uluslararası derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmeleri de eklenince, ekonomide kriz ortamı oluşmuştur.

5 Nisan 1994 Kararlarının Kapsamı

Ekonomideki kriz ortamına çözüm olarak **5 Nisan 1994 Kararları** yürürlüğe konmuştur.

Programın kısa vadeli hedefi, döviz piyasası ve dış dengede istikrarın sağlanmasıdır. 5 Nisan Kararları, konjonktürel ve yapısal hedeflere yönelik kararlar olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. Program kapsamında yapılan düzenlemeler şunlardır:

- **Kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG) ve enşasyon düşürmeye** yönelik olarak kamu harcamalarının azaltılması ve gelirlerin artırılması: Bu kapsamda kamuya yeni personel alımı durdurulmuş, maaş ve ücret artışları sınırlandırılmış, vergi oranları artırılmış ve bazı ek vergiler konmuş, KİT ve TEKEK ürünlerinin fiyatlarında yüksek oranlı artışlar yapılmıştır.
- Finans piyasalarına yönelik olarak **mevduatlara getirilen garanti** 50 milyondan 150 milyon TL'ye yükseltilmiş, **Hazine'nin Merkez Bankası'ndan (TCMB'den) kısa vadeli avans kullanımına sınırlama** getirilmiştir
- Yapısal sorunların çözümüne yönelik olarak **KİT'lerin yapısının yeniden düzenlenmesi, özelleştirme politikasının etkin bir şekilde uygulanması, sosyal güvenlik reformu ve tarımsal destekleme politikasının yeniden düzenlenmesine** yönelik kararlar alınmıştır.

1995-1999 Döneminde Ekonomik Gelişmeler ve İstikrar

Tedbirleri

1 Ocak 1996'dan itibaren Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği'nde son döneme girilmesi dış ticarete yeni bir dönemi başlatmıştır. Türkiye'nin sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerinde AB menşeli ürünlere gümrük vergilerini kaldırması Türkiye'nin dış ticaret açığına olumsuz katkı yapmıştır. Diğer yandan 1995-1999 döneminde siyasi istikrarsızlık artmış, beş yılda 7 hükümet değişmiştir. 1997 yılına gelindiğinde, Tayland'da başlayan kriz, önce diğer Güneydoğu Asya ülkelerine sıçramış, ardından Rusya ve Latin Amerika ülkelerini etkisi altına alarak küresel bir kriz hâline gelmiştir. Bu gelişmeler Türk ekonomisini doğrudan olumsuz bir şekilde etkilemeye başlamıştır. Güneydoğu Asya Krizi'nin Türkiye üzerindeki etkisi, krizin Rusya'ya sıçramasından sonra daha hissedilir olmuştur. 1998'e gelindiğinde, hem ihracat hem ithalatta gerileme yaşanmıştır. Yılın ikinci çeyreğinden itibaren iç talebin de daralmasıyla büyüme rakamları gerilemiştir.

Bu dönemde yüksek faiz oranlarının etkisiyle büyük şirketlerin kârlarının önemli bir kısmını yatırımlar yerine kamu açıklarını finanse etmeye ayırması, bankaların da benzer şekilde kredi işlemleri yerine kaynaklarını devlet iç borçlanma senetlerinde değerlendirmeleri, finans piyasalarını dalgalanmalara karşı daha savunmasız hâle getirmiştir.

Bu ortamda yürürlüğe konan *istikrar tedbirleri* şu şekilde özetlenebilir;

- 1997 yılı Ağustos ve Eylül aylarında Hükümet *para piyasaları ile ilgili acil tedbirleri* hayata geçirerek uluslararası krizin Türkiye'ye sıçramasına mani olmuş ancak ihracattaki azalma reel sektörü etkilemiştir.
- 26 Haziran 1998'de IMF ile bir buçuk yıllık *Yakın İzleme Anlaşması* imzalanmış, bu program kapsamında IMF'den kredi kullanılmamış, üçer aylık dönemler itibarıyla ekonomideki gelişmelerin gözden geçirilmesi konusunda anlaşılmıştır.
- 11 Aralık 1998 tarihinde *ithalatı azaltma ve ihracatın artırılmasına* yönelik bir dizi önlem paketi uygulamaya konmuştur. İhracatın da aynı yıl (1999) %6 oranında azalması ve yüksek enşasyonun da sürmesi sonucu, Aralık ayının başında IMF ile üç yıllık **Stand-by (Destekleme) Düzenlemesi** içeren niyet mektubu gönderilmiş ve 9 Aralık 1999'da 2000-2002 dönemini kapsayan **Enşasyonla Mücadele Programı** (9 Aralık 1999 Kararları) yürürlüğe konmuştur.

Programın üç temel unsuru vardır:

- Faiz dışı fazlanın artırılmasına yönelik sıkı maliye politikası,
- Enşasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikası,

- Uzun dönemli beklentileri iyileştirmeyi ve bu şekilde reel faizlerin düşürülmesini sağlayacak para ve kur politikaları.

Kasım 2000 ve fiubat 2001 Krizleri ile Güçlü Ekonomiye

Geçiş Programı

Ekonomide 1950 sonrasındaki en büyük daralma yaşanmıştır. Türkiye’de 1990’lı yıllarda sıcak para girişi ile finanse edilen büyüme, 1998 sonrası uluslararası piyasalarda yaşanan krizlerin ardından sürdürülemez bir nitelik kazanmıştır. **2001’de ekonomik büyüme -%9,5 olarak gerçekleştirmiş, ekonomi ciddi bir şekilde daralmıştır.**

Krizin ortaya çıkışında bankacılık sektöründe yaşanan sıkıntılar önemli role sahiptir.

Türk bankacılık sektörünün söz konusu dönemde temel sıkıntıları şu şekilde sıralanabilir:

- Bankaların pasişerindeki yabancı para ağırlığı (döviz pozisyon açığı),
- Bankaların kaynaklarını yoğun olarak kamu iç borç senetlerinde kullanması,
- Aktif ve pasif kalemleri arasında vade uyumsuzluğu,
- Yasal altyapının finansal serbestleşmeyi takip edememesi,
- Bankaların küçük ölçekli olması ve öz kaynaklarının yeterli olmaması,
- Kamu bankalarının görev zararlarının artması,
- Özel bankaların önemli kısmının holding ya da grup bankası olması. IMF kaynaklarının kullanılması sonrasında piyasalar bir miktar rahatlamıştır. Kriz ortamı özellikle artan borç yükünün etkisiyle kamu mali dengesinde de bozulmalara neden olmuş, bütçe açığının milli gelir içerisindeki payı 2000 yılında %10,4 iken, 2001 yılında bu oran %16,3’e yükselmiştir.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nın temel amacı, **“kur rejiminin terk edilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak ve eşanlı olarak bu duruma bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmak”** şeklinde tanımlanmıştır. Bu temel ilkeler çerçevesinde *ikincil hedefler* ise şöyle özetlenebilir:

- Dalgalı kur sistemi içerisinde enşasyonla mücadelenin sürdürülmesi,
- Bankacılık sektöründe hızlı bir yeniden yapılanma ile bankacılık ve reel sektör arasında sağlıklı bir ilişkinin kurulması,
- Kamu finansman dengesinin kalıcı şekilde güçlendirilmesi,
- Toplumsal uzlaşma ile enşasyon hedefi doğrultusunda gelirler politikasının sürdürülmesi,
- Etkinlik, esneklik ve şeffaşığın sağlanmasına yönelik yasal altyapının kurulmasıdır. Zira bankacılık sektörü 1990’lı yılların başından itibaren yurtiçi ve yurtdışı rekabet koşullarının çok ötesinde yönetilmiştir. Nitekim **devlet iç borç senetlerinin mevduat bankalarının toplam aktişeri içerisindeki payı 1990 yılında %10 iken, 2000’li yıllara gelindiğinde %40’ın üzerine çıkmış, kredilerin payı ise %47’den %25’in altına düşmüştür.** Diğer bir ifadeyle **bankacılık sektörü halktan topladığı tasarrufları yatırıma sevk ederek büyümeyi ve toplumun refahını finanse etme yerine, hükümetlerin popülist kamu açıklarını finanse etmeye odaklanmıştır.**

1997-2001 döneminde 20 banka işas etmiş ya da devlet (devlet adına TMSF) el koymuştur. Özellikle 1999-2001 yıllarında toplam 18 banka **Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’na** (TMSF’ye) devredilmiştir. Bu dönemde banka sahibi olmak ya da kurmak kolaylaştığı için 10 yıl içinde banka sayısı 67’den 81’e çıkmıştır.

Bu şartları dikkate alarak **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde 15 Mayıs 2001’de Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı** açıklanmıştır. Programın temel amaçları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Kamu bankalarını mali sistem içinde bir istikrarsızlık unsuru olmaktan çıkarmak,
- TMSF bünyesindeki bankaların sorunlarını en kısa sürede çözüme kavuşturmak,
- Yaşanan krizlerden olumsuz yönde etkilenen özel bankaların sağlıklı bir yapıya kavuşmalarını sağlayacak düzenlemeleri gerçekleştirmektir.

Program iki ana unsurdan oluşmaktadır:

- Bankacılık sektöründe mali ve operasyonel yeniden yapılandırma,
- Gözetim ve denetim çerçevesini güçlendirici, sektörde etkinlik ve rekabet gücünü artırıcı yasal ve kurumsal düzenlemeler.

Yeni istikrar programının en önemli özelliklerinden birisi, enşasyonlamücadelede döviz çapası yerine, gelecekteki enşasyon değerlerini dikkate alarak kısa vadeli faiz oranlarında değışikliğe gitme şeklindeki “örtük enşasyonhedeşemesi” stratejisinin benimsenmesidir. Ayrıca, istikrar programıkapsamında mali disiplin tedbirleri doğrultusunda 2001 yılında 42 adet bütçe dışı fon kapatılmış, Türk Lirası mevduatların özendirilmesi amacıyla döviz tevdiat hesaplarına uygulanan gelir vergisi stopaj oranı da yükseltilmiştir.

2008 ve Sonrasında Devam Eden Küresel Ekonomik Kriz:

Sebepleri ve Sonuçları

2008 yılının son çeyreğinden itibaren yoğun olarak yaşanan kriz esas olarak küresel dinamiklerin tetiklediğı ve yaydığı, iç dinamiklerin de buna destek olduğu birkrizdir. 2008’den bu yana küresel çapta yaşanan krizlerde sorunun kaynağı esas olarak dış piyasalarda olduğu için, çözüme yönelik etkili politikalar da küresel çapta olması gerekir.

Mortgage Krizi’nin Küresel Krize Dönüşmesi

ABD’de ortaya çıkan ve tüm dünyayı olumsuz yönde etkileyen ipotekli konut kredisi (mortgage) sektöründeki sorunlar, ilk olarak yaklaşık 2003 yılında ortaya çıkmaya başlamıştır.

Konut kredisi kullanan düşük gelirli gruplar, kredi taksitlerini ödeyemez hâle gelmiştir. Bu durum **Mortgage Krizi** olarak ifade edilmiştir.**LehmanBrothers’inişasıyla patlak veren küresel kriz, çok kısa bir sürededalga dalga bütün dünyaya yayılmıştır.**

Dünya 2009’da, 1929 Büyük Buhranı’ndan bu yana 1970’li yıllardaki büyük petrol krizi de dahil olmak üzere en büyük ekonomik daralmayı yaşamıştır.

Yaşanan *küresel krizin belirtilerini* ana hatlarıyla şu şekilde özetleyebiliriz:

- Küresel ekonomide büyümenin hızla düşmesi,
- Gelişmekte olan ekonomilere yönelik sermaye hareketlerinin yavaşlaması,
- Büyük ülkelerin dünya çapındaki büyük bankalarının büyük kayıplar ve zararlar yazmaya başlaması ve krize doğru büyük sorunlar yaşaması,
- Menkul kıymetler borsalarında ciddi düşüşlerin yaşanmaya başlaması
- 2000’li yılların başından beri uluslararası para piyasalarında aşırı bollaşan likiditenin küresel çapta kurumaya başlamasıdır.

Krizin Temel Dinamikleri

Krizin ortaya çıkmasını tetikleyen temel dinamikler dört ana grupta toplanabilir:i. Menkul kıymetleştirme ii. Derecelendirme kurumlarının rolü iii. Asimetrik bilgi Makro ekonomik arka plan (para politikası)

Menkul kıymetleştirme, çok kısa olarak, tahvil gibi piyasada alınıp satılan menkul kıymetler çıkartılarak gerçekleştirilen borçlanmaların borç verenle borç alan arasında özel olarak yapılan banka kredileri gibi karşılıklı görüşmelere dayalı kredilerin yerine geçmesidir.

Krizin ikinci önemli kaynağı, **uluslararası derecelendirme kuruluşlarının değışen rolleridir**

Asimetrik bilgi sorunu krizin ortaya çıkmasında önemli bir faktör olmuştur.

Asimetrik bilgi, en basit ifadesiyle, alacaklı ve borçlu taraşardan birinin diğerine göre daha fazla bilgiye sahip olması ve bundan karşı tarafı haberdar etmemesidir.

Hatalar zincirinde son olarak, merkez bankalarının uyguladıkları para politikalarının yol açtığı **yanlışmakro ekonomik arka plandan** bahsedilebilir. Başta ABD Merkez Bankası (FED: Federal Reserve Bank) olmak üzere, pek çok merkez bankasının 2005 yılına kadar takip ettikleri düşük faize dayalı aşırı genişlemeci bir para politikası, izlenmelidir.

Finans piyasalarında alacaklıların yanlış bir kişiye kredi kullandırmamak için borçluları sözleşme öncesinde ayrıntılı bir seçme sürecine tabi tutması “ters seçim sorunu”na neden olur. Finans piyasalarında sözleşme sonrasında paranın geri dönüşünde sorun yaşamamak için olası temerrüt durumlarına karşı sürekli izlemeye alması “ahlaki tehlike sorunu” yaratır. İşletme/varlık sahipleri ile yöneticiler arasında güvensizlik ve buna bağlı sürekli bir amaç çatışması yaşanması “sahip-yönetici” ya da “asil-vekil sorunu”na neden olur.

Küresel Krizin Avrupa'da Borç Krizine Dönüşmesi ve Türkiye'nin Durumu

Genel olarak 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren kendini hissettiren ama **2008'in son çeyreğinde küresel bir nitelik kazanan kriz, öncelikle özel kesimin borçlanma mekanizmasından kaynaklanmaktaydı. Özel kesimin yüksek borç yükünü hafifletmek ve finans sistemini çalışır hâlde tutabilmek için hükümetler tarafından devreye sokulan politikalar,2011 yılından itibaren kamunun borç sorunu hâline dönüşmüş durumdadır.**

Dolayısıyla **Avro Bölgesi hükümetleri özel sektörü temerrüt hâlinden kurtarmaya yönelik hazırladıkları ulusal ve uluslararası kurtarma paketlerini resesyona aşmak için devreye sokmaya başlayınca, kriz bu defa doğrudan kamunun sorunu hâline dönüşmüştür.**

Türkiye Avro Bölgesi'ne göre oldukça farklı dinamiklere, mekanizmalar ve politikalara sahip olduğu için, Avro Bölgesi'nin yaşadığı sorunu ciddi ölçülerde yaşamamaktadır.

Türkiye, 2009 yılı istisna tutulduğunda, bütçe dengesi ve borçlanma kriterlerini genel olarak yerine getirmiştir. 2001 yılında bütçe açıklarının GSYH içindeki payı %25 düzeyinde iken, 2000'li yılların ortalarında bu oranın %1'in altına düşmesi kaydedilen performansın büyüklüğü göstermektedir

Küresel Krizin Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Alınan Tedbirler

Küresel Krizin Türk Ekonomisine Etkileri

Bilindiği gibi, **Küresel Kriz ülke ekonomilerine etkilerini ilk olarak ülke borsalarında göstermiştir.** Türkiye'de de IMKB-100 endeksi 2007 yılı boyunca yukarı yönlü bir trend göstermiştir. Ancak 2008 yılının başından itibaren bu trendaşağı yönlü olmuş ve 2008 Aralık ayında son iki yılın en düşük değerleri gerçekleşmiş ve Mart 2009'dan itibaren de yükselmeye başlamıştır.

Küresel krizle mücadele uygulanan para politikası önlemlerinin başında merkez bankalarının faiz oranlarını düşürmesi gelmiştir. Bu politika, vadeli mevduat faiz oranlarının da düşmesine yol açmıştır. Türkiye için de benzer bir durum geçerlidir.

Krizin finans sektörü üzerindeki etkileri, kuşkusuz, reel sektörü de etkilemektedir.

Türk ekonomisi 2001 krizinin ardından ilk kez 2008'deki krizin etkisiyle negatif büyüme oranına sahip olmuştur. Ancak 2009 yılı dördüncü çeyreğinden itibaren, özellikle de 2010 ve 2011 yıllarında yıllık bazda yaklaşık %9 civarındaki büyüme ile dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri olmuştur.

Küresel Kriz Karşısında Türkiye'de Alınan Tedbirler

Türkiye'de de gerek hükümet gerekse Merkez Bankası krize karşı pek çok alanda önlem paketleri açıklamıştır.

Para politikası kapsamında alınan tedbirleri aşağıda özetlenmiştir

- Bankaların birbirlerinden dolar ve Avro üzerinden borç alıp vermelerine imkân sağlanmıştır.
- Bankaların bilanço büyüklükleri dikkate alınarak döviz ve efektif piyasalarında işlem yapma limitleri yükseltilmiştir.
- MB döviz alım yerine, döviz satım ihalelerine başlamış ve bankalararası döviz piyasasında, döviz likiditesi akışının artırılması sağlanarak finansal sistemdeki akışkanlığı ve kredi piyasalarının etkin çalışmasını destekleyici uygulamalara başlamıştır.
- Yabancı para zorunlu karşılık oranı %11'den %9'a indirilmiş, TL mevduatlarını ve kredileri teşvik etmek amacıyla, yabancı para zorunlu karşılıklara faiz ödenmesine son verilmiş, TL zorunlu karşılıkların faiz oranı ise artırılmıştır.
- Bankacılık sektörünün özkaynak yapısını daha da güçlendirmek amacıyla bankaların kâr dağıtımına sınırlama getirilmiş ve bankaların kâr dağıtılması BDDK onayına bağlanmıştır.

Maliye politikası kapsamında atılan adımların bazıları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Hisse senedi kazançlarında yerli yatırımcıya uygulanan %10'luk stopaj sifira indirilmiş,
- Vergi borçlarına taksitlendirme imkânı getirilmiş,
- Yabancı fonların portföy yönetim şirketlerine bu fonlarını Türkiye'de değerlendirmeleri için bazı vergi avantajları sağlanmış,
- Menkul Kıymet Yatırım Fonları ile Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıklarının sermaye piyasasında yaptıkları işlemler nedeniyle elde ettikleri gelirlere banka ve sigorta muameleleri vergisinin (BSMV) muafiyeti getirilmiş,
- Yurt dışı tedarikçilerden sağlanan kredilerde stopaj oranı %5'e indirilmiş,

Ünite 8 – Ödemeler Dengesi, Dış Borçlar ve Döviz Piyasası

Ödemeler Dengesi

Ödemeler Dengesi (Bilançosu): Belli bir süre içinde bir ekonominin yerleşikleri ile yabancılar oluşan ekonomik akımlara bağlı değerlerin, transfer ödemelerinin ve rezervlerde meydana gelen değişikliklerin sistematik ve muhasebe kayıtlarına uygun olarak tutulduğu istatistikî belgedir.

Ödemeler bilançosu ülkenin belli süre (genellikle 1 yıl) içinde diğer ülkelerle yapmış olduğu ekonomik işlemlerin ne yönde değiştiğini göstermektedir

Ödemeler bilançosunda iki temel hesap türü bulunur. Bunlar **Cari işlemler hesabı ve sermaye hesabıdır**. Cari işlemler hesabına dönem içerisinde gerçekleştirilen mal ve hizmet ticareti kaydedilir. Buna karşın yerleşik ve yabancıların gerçekleştirdiği sermaye hareketleri sermaye hesabına kaydedilir. Yılı sonu itibarıyla cari işlemler ve sermaye hesabının, ödemeler bilançosunda dengeyi sağlayacak şekilde gerçekleşmeleri beklenir. Bir diğer ifadeyle cari işlemler hesabında bir açık gerçekleşirse, bu açığı giderecek şekilde sermaye hesabının fazla vermesi veya cari işlemler hesabı fazla veriyorsa bu fazlalığı giderecek şekilde sermaye hesabının açık vermesi beklenir. Fakat ödemeler bilançosunda denge her zaman gerçekleşmeyebilir. Bu durumda denkleştirici özelliği olan resmi rezervler hesabı aracılığıyla ödemeler bilançosunda denge sağlanır.

Ödemeler bilançosunu belirleyen en önemli iktisadi unsurlar:

1. Milli gelir
2. Yabancı ülkelerin gelir seviyesi
3. Döviz kurları
4. Yurtiçi ve yurtdışı faiz oranları farklılığıdır.

Milli gelir, yabancı gelir ve döviz kurlarının cari işlemler üzerinde etkileri olurken, sermaye hareketliliği faiz farklılıklarından ağırlıklı olarak etkilenmektedir. Milli gelirdeki artış cari işlemler hesabını olumsuz etkilerken, yabancı gelirdeki bir artış ve milli paranın değer kaybetmesi cari hesabı olumlu etkileyecektir. Diğer yandan yabancı faiz oranlarının üzerinde bir oluşan bir yurtiçi faiz oranı ise sermaye girişine neden olacağı için sermaye hesabını olumlu etkileyecektir.

Türkiye’de ödemeler bilançosu verilerini Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası hazırlamaktadır. Bankanın hazırlamış olduğu veriler, bankacılık sistemindeki döviz kayıtları, döviz alım ve satım yetkisine sahip kurumlarından elde edilmektedir. Söz konusu veriler, uluslararası kayıt sistemine uygun olarak hazırlanır. **Ödemeler bilançosu esas alınan para birimi ABD dolarıdır.** Bu sayede ülke verileri uluslararası karşılaştırmalar daha uygun hâle gelmektedir. Türkiye ekonomisinde planlı dönemle birlikte (1963 yılından sonra) dış ekonomik ilişkilerde ve ödemeler bilançosunda dengenin sağlanması için daha bilinçli politikalar izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda hazırlanan beş yıllık kalkınma planları ve 15 yıllık uzun vadeli planlarda belirlenen politikalar uygulanmıştır. Fakat söz konusu politikadaki hedefler gerçekleştirilememiştir. İlk üç beş yıllık kalkınma planı döneminde (1973 yılı hariç) cari işlemler hesabı devamlı açık vermiştir. **Türkiye ekonomisinde cari işlemler hesabındaki açığın temel kaynağı dış ticaret işlemlerinden (mal dengesinden) doğan açıktır.** Cari işlemler hesabı 1976-2004 döneminde beş yıl hariç devamlı açık vermiştir. Cari açığın GSMH’ya oranına bakıldığında 2005 yılından başlayarak 2010 yılına kadar sırasıyla yüzde

4,60; 6,08; 5,90; 5,74; 2,33; 6,58 ve son olarak 2011 yılında yüzde 9,82 oranında gerçekleşmiştir. Cari açık değerlerinin 77 milyar doları aşmasına rağmen, ekonomide

gerçekleşen yüksek büyüme oranları ve bununla birlikte ekonomiye sermaye girişinin devam etmesi sayesinde cari açık sürdürülebilirliktedir.

Cari işlemler hesabı altında kaydedilen en önemli hesabı dış ticaret işlemlerinin

A- CARI İŞLEMLER HESABI	
1.	İhracat f.o.b.
2.	İthalat f.o.b.
	Mal Dengesi
3.	Hizmetler Dengesi: Gelir
4.	Hizmetler Dengesi: Gider
	Mal ve Hizmet Dengesi
5.	Gelir Dengesi: Gelir
6.	Gelir Dengesi: Gider
	Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi
7.	Cari Transferler

oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Dış ticaret bilançosuna, diğer adıyla mal dengesine fiziki malların ihracatı ve ithalatı işlemleri kaydedilir.

Cari işlemler hesabının bir diğer alt hesap grubu da hizmet(ler) ticaretidir.

Hizmet(ler) hesabına:

- Turizm
- Uluslararası taşımacılık ve transit ticaret
- İnşaat gibi işlemler kaydedilir.

B. SERMAYE HESABI	
C. FİNANS HESABI	
8.	Yurtdışında Doğrudan Yatırım
9.	Yurtiçinde Doğrudan Yatırım
10.	Portföy Hesabı-Varlıklar
11.	Portföy Hesabı-Yükümlülükler
11.1.	Hisse Senetleri
11.2.	Borç Senetleri
12.	Diğer Yatırımlar-Varlıklar
12.1.	Merkez Bankası
12.2.	Genel Hükümet
12.3.	Bankalar
12.4.	Diğer Sektörler
13.	Diğer Yatırımlar-Yükümlülükler
13.1.	Merkez Bankası
13.2.	Genel Hükümet
13.3.	Bankalar
13.4.	Diğer Sektörler

Cari İşlemler Hesabı ve Dış Ticaret Açığı

Cari açık, gerek literatürde gerekse uygulamada bazen ekonomik büyümenin maliyeti bazen de ekonomik krizlerin nedeni olarak görülür. Cari açık analizlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy akımları, dış krediler, dış ticaret akımları ve döviz rezervleri önemli parametrelerdir.

Ulusal Ekonomi İçinde Cari İşlemler Açığının Yeri

Cari işlemler açığı bir yandan dış ticaret ve hizmet dengesini diğer yandan ise transferleri kapsadığı için, bir ülkede ekonominin rekabetçilik düzeyi, ulusal düzeyde kaynak ihtiyacı, dış ticaret ortakları ve dış ticaret ürünlerinin yapısı itibarıyla karşılaştırmalı üstünlükleri konusunda kapsamlı bilgiler vermektedir. Türkiye'de 2011 yılında cari açığın milli gelirin yüzde 9,82'sini oluşturduğu dikkate alındığında, eşik değer tartışmasının genelleştirilebilecek sağlamlıkta olmadığı söylenebilir.

Tarihsel Süreç İçinde Dış Ticaret Açığı

Osmanlı Son Dönemi Dış Ticaret Açığı (1880-1913)

Osmanlı dış ticaret politikası, ürün bolluğunu esas alan bir anlayışa sahiptir. Dönemin uluslararası çağdaş dış ticaret anlayışının yeterince anlaşılmadığı söylenebilir. Türkiye benzer bir uygulamayı planlı dönem olarak nitelenebilecek 1963-79 döneminde de yaşamış ve bu politikanın alternatif maliyeti bir hayli yüksek olmuştur.

Osmanlı dış ticaret anlayışı klasik tarım imparatorluğu anlayışına paralel olarak temelde ihracatı engelleyici, ithalatı artırıcı bir özelliğe sahiptir. Bunun bir gerekçesi Ümit Burnu'nun

keşfinin etkilerini telafiye amaçlayan kapitülasyonların (**özellikle 1838 Türk-İngiliz Ticaret Anlaşması**) ise diğer önemli bir gerekçesinin de iç pazarda mal arzını artırmak yoluyla fiyat istikrarını sağlama amacı olduğu söylenebilir.

İthalatın ihracatı karşılama oranının yüzde 60'tan düşük olması, devletin bu kategoride ciddi bir gelire sahip olmasını da engellemiştir. İngilizlerle imzalanan ticaret anlaşmasından sonra, Osmanlı diğer **Düvel-i Muazzama** ile de benzeri ticaret anlaşmaları yapmıştır. 1838-64 döneminde Osmanlı Devleti ticaret anlaşmaları ile dış etkilere açılmış ve yabancılara, kendi ülkelerinde dahi göremeyecekleri derecede, yasal ve kurumsal sınırlamalardan azade (serbest) bir ortam sağlanmıştır. İhracatta tarım ürünleri ve madenler ağırlıklı kısmı oluşturmaktadır. Tarım ürünleri de genelde işlenmiş tarım ürünleri şeklinde değil de pamuk, tütün, fındık, ipek, incir, afyon gibi daha çok işlenmemiş ürünlerden oluşmaktadır. Osmanlı'nın ithalatında ise dokuma ve giyim eşyası, şeker, un, diğer gıda maddeleri ve yakıtlar başta gelmektedir.

- o **Düvel-i Muazzama:** Osmanlı'da İngiltere, Almanya, Rusya ve Fransa gibi büyük devletlere verilen addır.

1923-32 Dönemi Dış Ticaret Açığı

Türk ekonomisinin 1923-29 döneminde korumasız olarak dışa açık fakir bir hammadde ekonomisi olduğu söylenebilir. 1929 yılına kadar devletin dış ticaret politikası belirleme yetkisi sınırlıdır. Bu yetkisini ancak 1929 yılında yerli üretimin artırılması, özellikle sınıflı üretimin dış rekabete karşı korunması amacıyla çıkarılan bir yasayla kullanabilmiştir. Bu yasal düzenlemeden sonra ilk kez dış ticaret fazlası meydana gelmiştir; ancak 1929 yılından itibaren, ülke giderek dışarıya kapanmıştır. Bu kapanma hem ithalattaki hem de ihracattaki görece daralmalardan kaynaklanmıştır.

Yaygın kamulaştırmalar ve millileştirmelerin yanı sıra hükümetin yabancı şirketlere karşı kuşkulandırıcı tavrı ve politikaları sermayenin kaçışına yol açmıştır. 1926 yılında yeni vergiler almaya başlayan ve var olan vergilerin de kapsam ve oranını artıran devlet yabancı şirketlerle anlaşma yaparak yeni yatırımlara gitmiş, uzun vadeli dış kredi olanakları da fazla olmayınca, bu teşebbüsler krediye yönelik talepte patlamaya yol açmış, fon ve döviz piyasalarında talep baskısı ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin payına düşen borçların 1929 yılında ödenmeye başlanacak olması, aynı yıl gümrük vergisi artışlarının doğurduğu spekülasyon, demiryolu yapımı ve imtiyazların satın alınması (demiryollarının millileştirilmesi) gibi nedenler, 1929 bunalımıyla dolaylı biçimde ilişkili olan bir kambiyo (döviz) bunalımına yol açmıştır. Ülkenin ihracatının yöneldiği ve ithalatının yapıldığı ülkeler ağırlıklı olarak Batı ülkelerinden oluşmaktadır. Dönem boyunca dış ticaret işlemleri %70 düzeyinde Batı ekonomileriyle ilişkilidir.

1923-32 döneminde en çok açığın verildiği yıl 1929'dur. Ancak 1930 yılından itibaren ithalattaki dramatik düşüş bu açığı, ihracattaki düşüslere rağmen, fazlaya çevirmiştir. Ülkenin dışa açıklık derecesinde ithalat ve ihracattaki 1929 yılından itibaren meydana gelen gerilemelere paralel olarak, düşüslere meydana gelmiştir. Bütün dönem boyunca yıllık bazda ortalama dışa açıklık derecesi dış ticaret bağlamında %23 dolayındadır.

1933-45 Dönemi Dış Ticaret Açığı

Bu dönemde dış ticaret açığından olabildiğince kaçınılmış ve dış ticaret daha ziyade ikili anlaşmalarla yürütülmüştür. Bir yandan ikili anlaşmalara konu olan malların dış ticareti

serbest bırakılırken, diğer yandan yurtiçi üretimi yapılan malların ithalatı sınırlandırılmıştır. Kliring işlemleri 1934 yılında kurulan Dış Ticaret Ofisi tarafından yürütülmüştür. İncelenen dönemde dış ticaret 1938 yılı hariç, sürekli fazla vermiştir.

Özellikle savaş yıllarında yurtiçinde üretilen tarım ürünlerine ve başta krom olmak üzere madenlere olan büyük dış talep ihracatın süregelen artışına yol açmıştır.

Ancak dönem boyunca tüketim mallarının ithalatına getirilen sınırlamalar dışa açıklık derecesini sürekli düşürerek dönem başında yüzde 15 olan düzeyinin dönem sonunda yüzde 6 olarak gerçekleşmesine neden olmuştur. Dış ticarete sıkı bir kota sisteminin uygulanması, 1932’de Takas Komisyonlarının kurulması ile ilgili kanunun çıkarılması Türk sanayinin korunması ve geliştirilmesine yönelik tedbirler olarak sayılabilir.

Dış ticaret dengesinin dönem boyunca fazla vermesi altın stokunda artışa yol açmıştır. Altın stoku 1932-45 döneminde 14,5 tondan 210,8 tona yükselmiştir. Ülkenin elindeki döviz mevcudu da 320 milyon dolardır. Dolayısıyla, ülke savaş dönemini dışa karşı yükümlülükleri bağlamında rahat bir şekilde geçirmiştir denebilir.

1946-62 Dönemi Dış Ticaret Açığı

Bu dönemde dış ticaretteki artış oranı milli gelir artışının üzerindedir. Ülke dışa açılmada önemli bir mesafe kaydetmiştir. 1946-62 döneminde GSMH’deki artış yıllık ortalama yüzde 15 iken, ihracattaki yıllık ortalama artış oranı yüzde 22 ve ithalat için bu oran yüzde 34’tür. Dışa açıklığın önemli bir göstergesi olan toplam dış ticaret hacminin milli gelire oranı bu dönemde yıllık ortalama bazda yüzde 13 olarak gerçekleşmiştir. Ancak 1947-53 aralığında bu oran yüzde 17 dolayındadır. 1953 yılındaki darboğazdan sonra söz konusu oran giderek düşmüştür. 1954 yılından itibaren gerileyen dışa açılma derecesi, 1961 yılından itibaren tekrar yükselmeye başlamıştır.

7 Eylül 1946 yılında yapılan devalüasyon ile birlikte, ABD dolarının TL karşılığı 1,30’dan 2,80’e çıkarılmıştır.

Dış ödemelerdeki güçlükler nedeniyle, dönemin hükümeti 1956 yılında ABD dolarının TL karşılığını 2,80 TL’den 5,25-5,50 TL’ye yükseltmiştir. Fiyat denetimleri artırılmış, ticari banka kredileri sınırlandırılmış ve faiz oranları yükseltilmiştir. Ancak, sorunların devamı nedeniyle hükümet 4 Ağustos 1958 tarihinde istikrar önlemleri almıştır. Buna göre hükümet TL’yi yeniden devalüe etmiş (1 doların karşılığı 9 TL’ye çıkarılmış), ithalata serbesti getirilmiş, para arzı ve bütçe harcamalarında kısıtlamalara gidilmiş ve KİT’lerin ürettiği mal ve hizmet fiyatlarına zam yapılmıştır. İthalat ve ihracatın bürokratik engelleri hafifletilmiş, dış ticaret göreceli olarak serbestleştirilmiş, para arzı bir yıl sınırlı olarak artırılmasına rağmen, daha sonra hızla artmaya devam etmiştir. Bütçe açığı başta para arzı artırılmadığı için iç borçlanmayla finanse edilmiştir.

1963-79 Dönemi Dış Ticaret Açığı

1963-79 döneminde milli gelirdeki artış yıllık bazda hem ihracattaki hem de ithalattaki artıştan daha yüksek orandadır. İthalat doğrudan döviz yeterliliğine bağlı iken, ihracat da ithalata dayalı sanayi ürünleri kanalıyla döviz yeterliliğine bağlıdır. Diğer bir deyişle ihracat yapabilmek için bazı ürünleri yurtdışından ithal edilmesi gerekir, bu ise döviz yeterliliğine bağlıdır. Eğer yeterli döviz yoksa ise ihracat için gerekli hammadde ve ara malı ithalatı gerçekleştirilemeyecektir. Bu nedenle döviz varlığı bir bütün olarak ülkeyi dışa bağlı hale getirmiştir. Başlangıçta amaçlanan kendine yeterlik, böylece büsbütün ülkeyi dışa karşı bağımlı kılmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı da bu dönemde büyük düşüşler göstermiştir.

Bu dönemde işçi dövizleri ve dövize çevrilebilir mevduatın (DCM) büyük bir rahatlatıcı etkisi olmuştur. Yüksek enflasyon, ucuz kamu kaynaklı girdiler, negatif veya çok düşük faizli krediler, mutlak anlamda engelleyici gümrük duvarları sayesinde Türk ekonomisi kalite, standart, rekabet gibi günün dünya kriterlerinden tamamen bağımsız olarak irilemiştir.

1980-2011 Dönemi Dış Ticaretinin Yapısı

İhracatın ithalatı karşılama oranı 1980-2011 dönemi için yıllık ortalama yüzde 63,7 dolayındadır; ancak dönem içinde bu oranda dalgalanmalar da gözlenmektedir. Ana sektörler itibarıyla ihracat kalemi 1980'den itibaren önemli gelişmeler göstermiştir. 1980'lerin ortalarına doğru ağırlığını hissettiren sanayi ürünleri, 1990'lara gelindiğinde toplam ihracat içinde yüzde 85-90 dolayında bir paya sahip olmuştur.

Dış Ticaret Açığı ve İhracatın İthalatı Karşılama Düzeyi

Dış ticaret sadece cari işlemler hesabının değil, aynı zamanda ödemeler bilançosunun da en önemli hesap grubudur. 2011 yılı için mal ihracatı ve ithalatının toplamı (dış ticaret hacmi) 375 milyar dolara ulaşmıştır. Bu nedenle bu bölümde dış ticaret hesabının yapısını daha detaylı değerlendirilmesi yapılacaktır.

1980-2011 yılları arasında beşer yıllık ihracat ve ithalat rakamları verilmektedir. Türkiye ekonomisi uzun yıllar dış ticaret açıkları ile yaşamaktadır. İhracatın ithalatı karşılama oranı %70'lerin üzerine çıkamamıştır. Bu rakamlar ihracat gelirlerimiz ile ithalat faturamızın en fazla %70'ler civarında bir kısmını karşılayabildiğimizi ortaya koymaktadır. 2011 yılı için, ihracatın ithalatı karşılama oranının %56 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye orta ve uzun dönemde ithalatının ancak üçte ikisine yakınına ihracatıyla ödeyebilen bir ülkedir.

Dış Ticarete Yatırım, Ara ve Tüketim Mallarının Payı

1996 yılında ihracatımızın yaklaşık yarısı (%53) tüketim mallarından oluşurken bu oran zaman içinde azalarak 2011 yılında %38,7'ye inmiştir. Son yıllarda toplam ihracatımız içerisinde ham madde/aramalı ihracatımızın payı artarak yüzde 50'ye ulaşmıştır. Türkiye ihracatında sermaye malının payı zamanda içinde artmakla birlikte düşük (2011'de yaklaşık %10) seviyededir. Türkiye'nin ihracat gelirini hızla arttırabilmesi için yurt içi katma değeri yüksek olan ürünlere (sermaye mallarına) yönelmesi büyük önem arz etmektedir.

Türkiye'de ithalatta ağırlık sermaye ve ara mallarındadır. 2011 yılında ithalatımızın %88'i sermaye (yatırım) malı ve aramalıdan (hammaddeden) oluşmaktadır. İthalatımızın ağırlıklı olarak sermaye ve ara malından oluşmasının nedeni, yerli üretimin ithal sermaye malı ve girdilere olan bağımlılığından kaynaklanmaktadır. İleri teknoloji ve sermaye-yoğun ürünleri üretebilen yerli üretimin yetersiz ya da hiç bulunmaması sebebiyle ithal mallara olan bağımlılık kırılmamakta ve buna bağlı olarak ekonomi büyümeye başladığında ithalat talebi de artmaktadır. Bu dış ticaret dengesine hem de cari işlemler dengesine olumsuz yansımaktadır.

1950'lerde ithalatın yaklaşık %20'sini oluşturan tüketim mallarının payı, giderek azalmış, 1983'te en düşük seviye %1,2'ye inmiştir. 1983'ten sonra tüketim mallarının ithalattaki payı, bazı yıllarda düşüş gösterse de genelde artmış ve 2011 yılında 12,3 olarak gerçekleşmiştir. Sermaye, ara malı ve tüketim malları dışında kalan diğer malların ithalattaki payı tüm dönem boyunca yaklaşık %0,5'ler (sadece 2002 yılında %1 üstüne çıkmış) düzeyindedir.

Coğrafi Bölgeler ve Ülkeler İtibarıyla Dış Ticaret

Türkiye'nin dünya ile olan dış ticareti ekonomisindeki yapısal değişmeye paralel biçimde sürekli olarak OECD ülkeleri lehine bir yükseliş kaydetmiştir. İslam ülkeleriyle olan gerek ihracat gerekse ithalat ilişkilerinde dönem boyunca ufak tefek dalgalanmalar yaşanmışsa da bir durgunluk ve gerileme gözlenmektedir. Ancak, OECD ve İslam ülkeleri dışında kalan Uzak Doğu ve eski sosyalist ülkelerle olan ticaret, söz konusu dönemde büyük artışlar kaydetmiştir. Bu gelişme özellikle 1988'den itibaren yaşanmaya başlanmıştır.

İthalatta da ülke grupları bağlamında ihracattakine benzer bir eğilim gözlenmesine rağmen, burada OECD ülkelerinin payları çok daha yüksektir. Bu da kuşkusuz ithal girdi bağımlı bir üretim yapısına bağlı bir ekonomik yapıya sahip olan Türkiye için, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin içerimlerine de uygun olarak, normal bir eğilimdir.

Dış ticaretimizin yarısından fazlası OECD ülkeleri ile gerçekleştirilmektedir. 2011 yılı itibarıyla ürün ihracat ve ithalatımızın %53'ü bu ülkelerle gerçekleşmiştir. Daha önceki yıllarda bu oranlar %60'ın altına düşmemiştir.

Dış ticaretimiz açısından önemli bir diğer ülke grubunu ise Avrupa Birliği (AB) ülkeleri oluşturmaktadır.

2011 yılına gelinceye kadar ihracat ve ithalatımız içerisinde AB ülkelerinin payları genelde %50'nin altına düşmemekle birlikte 2011 yılında AB'deki krizin etkisiyle meydana gelen daralma neticesinde ihracatın payı %46'ya, ithalatın payı da %37'ye gerilemiştir. 2010 ve 2011 yıllarında ihracatımız içinde AB ülkelerinin azalan payı İslam İşbirliği Örgütü ülkeleriyle yapılan ihracatın payı arttırılarak (%27-28) karşılanmaya çalışılmıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne (KEİ) üye ülkelerle gerçekleştirilen dış ticaret hacmimiz de OECD, AB ve İslam ülkelerinden sonra dördüncü sırada yer almaktadır.

Türkiye'nin ihracatında en fazla paya sahip olan ülkeler	Türkiye'nin ithalatında en fazla paya sahip olan ülkeler
Almanya (%10,1)	Rusya (%11,6)
İngiltere (%6,4)	Almanya (%9,5)
İtalya (%5,7)	Çin (%9,3)
Fransa (%5,3)	ABD (%6,6)
Irak (%5,3)	İtalya (%5,5)

Türkiye, karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımına paralel bir ihracat örüntüsüne sahip olmakla birlikte özellikle sermaye yoğun ihraç ürünlerinin bir kısmının yeniden ihracat (re-eksport) niteliği geleneksel yaklaşıma ters bir sonuç ortaya çıkarmaktadır.

- **Yeniden İhracat (re-export): Bir ülkenin ithal ettiği malları çok fazla fiziki değişikliğe uğratmadan başka ülkelere satmasıdır.** İthalatçı ülke, küçük değişiklikler yaptığı ve yeniden ambalajladığı malı diğer ülkelere ihraç eder. Yeniden ihracatta amaç ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarından faydalanmaktır.

Dış Ticarete Başlıca Kalemler

2010 Yılında En Fazla İhracatı ve İthalatı Yapılan Faalları (Milyar dolar)

İhracatta İlk 20 Fasil	Pay (%)	İthalatta İlk 20 Fasil	Pay (%)
Motorlu kara taşıtları, vd.	12,1	Mineral yakıtlar, mineral yağlar vb.	20,7
Kazanlar, makine ve cihazlar, alet ve parçaları	8,3	Kazanlar, makine ve cihazlar, alet ve parçaları	11,5
Demir ve çelik	7,7	Demir ve çelik	8,7
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	6,8	Elektrikli makine ve cihazlar	7,9
Elektrikli makine ve cihazlar	6,6	Motorlu kara taşıtları, vd.	7,2
Demir veya çelikten eşya	4,3	Plastik ve plastikten mamul	5,2
Örümemiş giyim eşyası, aksesuarları	4,1	Eczacılık ürünleri	2,4
Mineral yakıtlar, mineral yağlar vb.	3,9	Organik kimyasal müstahzalları	2,4
İnciler, kıymetli taşlar vd.	3,3	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü cihaz, tıbbi aletler vd.	1,9
Plastik ve plastikten mamul	3,3	Pamuk ve ipliği, pamuklu mensucat	1,8
Yenilen meyveler, kabuklu yemişler vd.	3,1	Bakır ve bakırdan eşya	1,8
Tuz, kükürt, toprak ve taşlar	2,2	Hava taşıtları, uzay araçları vd.	1,7
Alüminyum ve alüminyum eşya	1,7	İnciler, kıymetli taşlar vd.	1,6
Kauçuk ve kauçuktan eşya	1,7	Kâğıt ve karton, kartondan eşya	1,5
Mensucattan mamul diğer eşya	1,6	Alüminyum ve alüminyum eşya	1,3
Mobilyalar, aydınlatma vb.	1,6	Kauçuk ve kauçuktan eşya	1,3
Sebze, meyve, bitki parçaları vd.	1,3	Sentetik ve suni devamsız lifler	1,1
Pamuk ve ipliği, pamuklu mensucat	1,3	Demir veya çelikten eşya	1,1
Metal cevherleri, cüruf ve kül	1,1	Muhtelif kimyasal maddeler	1,0
Hâllar vd.	1,1	Dokumaya elverişli suni ve sentetik	0,9
İhracat Tutarı (Milyar dolar)	113,9	İthalat Tutarı (Milyar dolar)	185,5

BEC sınıflamasına göre bakıldığında toplam ihracatın %33,7'si sanayi için işlem görmüş hammaddeler, %10,3'ü yarı dayanıklı tüketim maddeleri, %7,8'i dayanıklı tüketim malları ve %6,2'si dayanıksız tüketim mallarından oluşmaktadır.

2010 ithalatında en fazla payı %31,7 ile sanayi için işlem görmüş hammaddeler almaktadır. İkinci sırada %12,7 ile kaynağı belirtilmeyen ürünler (gizli veri), üçüncü sırada %12,5 ile yatırım malları (taşımacılık araçları hariç) yer almaktadır.

Sanayi için işlem görmemiş hammaddeler %6,6, işlem görmüş diğer yakıt ve yağlar %6,6, taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları %5,7, yatırım mallarının aksam ve parçaları %4,9, binek otomobiller % 3,7 ve sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri ise yaklaşık %3 pay almıştır. Türkiye'nin ithalatında üretimde girdi olarak kullanılan ara malı ile ilgili ürünlerin önemli bir ağırlığı söz konusudur. Buna karşılık tüketim mallarına ilişkin ürünlerin ithalattaki ağırlığı, ihracata göre daha düşüktür.

Sermaye Hesabı

Ödemeler bilançosunun iki ana kaleminden biri olan sermaye hesabı cari işlemler hesabı ile bir bakıma karşılıklı çalışır. Bir ekonomide yurtiçi tasarruflar toplam yatırımları karşılayacak düzeyde değilse ekonomide cari açık oluşur. Yatırımları finanse etmek için yabancı tasarruflara ihtiyaç duyulur. Bu nedenle yabancı tasarrufların ülkeye girişi önem arz etmektedir.

Ödemeler dengesinde çift kayıt sistemine göre tutulduğu için borç ve alacakların birbirine eşit olması gerekir. Fakat bazı kalemlere ait bilgilerin eksik olması, kayıt yapılırken gerçekleşen hatalar ve unutmalar nedeniyle ödemeler dengesi ile ilgili eksik ve fazlalar net hata ve noksan yazılmaktadır. Net hata ve noksan kaleminde pozitif (+) değer söz konusu ise ülkeye resmi kayıtlara girmeyen sermaye girişi olduğunu göstermektedir.

Finans hesabında doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve krediler yer almaktadır. 2000-2011 dönemine bakıldığında, doğrudan yatırım (13,4 milyar dolar), portföy yatırımı (22,1 milyar dolar) ve krediler (30,1 milyar dolar) bakımından Türkiye'ye net giriş olmuştur. Aynı

dönemde rezervlerde meydana gelen artış 52,1 milyar dolardır. Dolayısıyla, cari işlemler hesabı, finans hesabı, rezerv varlıklar ile net hata noksan kalemlerinin toplamının matematiksel olarak sıfır dengesini vermesi beklenir.

Türkiye ekonomisine en fazla kaynak girişi bankaların ve firmalar sektörünün yurtdışından sağladıkları krediler yoluyla meydana gelmektedir.

İkinci sırada kaynak girişi ise tahvil ihracı ile meydana gelmektedir.

Hisse senedi piyasası ise kaynak çekmede üçüncü sırada rol oynamaktadır.

- Türkiye, kronik tasarruf açığı yaşayan bir ülke olduğu için bu girişlerin sermaye maliyetini aşağı çekme yönünde kayda değer işlev gördüğü söylenebilir. Yatırımlar için ihtiyaç kaynaklar yetersiz olan yurtiçi tasarruflarla karşılanması durumunda faiz oranları hızla yükselerek sermaye maliyetini artıracaktır.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımlar, giriş yaptığı ülkeye sermayenin yanı sıra teknoloji ve işletme bilgisi de getirmektedir. Ayrıca ülkede yaratılan katma değer ile birlikte istihdam ve rekabete önemli ölçüde katkılar sağlayabilmektedir. Söz konusu yatırımlar ihracata dönük sektörlerde yapıldığında dış ticaret dengesinde olumlu gelişmeler olabilir. **Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar yarattığı ekonomik ve sosyal etkiler ülkelerin kalkınma önemli katkı sağlamaktadır.**

Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarında doğrudan yabancı yatırımlarına Osmanlı Dönemi'nde yaşanan olumsuz deneyimler nedeniyle mesafeli yaklaşmış, hatta yabancı mülkiyetindeki işletmeler millileştirilmiştir. 1950'li yıllarda dışa açılmayla birlikte yabancı sermayeyi doğrudan ilgilendiren ilk düzenleme 1951 yılında 5821 sayılı **Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu** olmuştur. Ardından 5821 sayılı Yasa yeniden düzenlenerek 1954 yılında 6224 sayılı Yasa olarak tekrar yürürlüğe girmiştir. 1954 yılındaki 6224 sayılı **Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu** günün şartlarına göre oldukça liberal bir yasa idi. Söz konusu Yasa 2000'li yıllarda günün ihtiyaçlarına karşılamaktan uzaklaştığı için 2003 yılında 4875 sayılı **Doğrudan Yabancı Sermaye Kanunu** çıkarılmıştır.

Bu Kanun ile birlikte bürokratik işlemler azaltılarak basitleştirilmiş, doğrudan yabancı yatırımlar her türlü ekonomik, siyasi ve sosyal olumsuzluklara karşı güvenceler artırılmış, anlaşmazlık olması hâlinde uluslararası tahkime gitme imkanı da tanınmıştır.

1980'lerdeki neo-liberal politikalar neticesinde dünya çapında başlayan dış ticaretin liberalleştirilmesi hareketi, 1990'lı yıllarda sermaye ve finans piyasalarının dışa açılmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır.

Türkiye'nin kalkınmasını hızla gerçekleştirebilmek için mutlaka daha fazla yabancı sermaye çekmesi gerekmektedir. Burada yabancı sermaye derken kastettiğimiz doğrudan yabancı sermayedir. Çünkü doğrudan yabancı yatırımlar sabit sermaye birikimine artırarak ekonomik gelişme ve kalkınması hızlandırmaktadır.

Türkiye'de en fazla doğrudan yatırım yapan ülkeler AB üyeleridir. AB'nin Türkiye'deki doğrudan yatırımlar içinde AB'nin payı yüzde 79'dur. **AB içinde Hollanda, Almanya, Lüksemburg, Belçika, Fransa, Avusturya ilk sıralarda gelmektedir.** ABD ise Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırımlar içinde yüzde 8,4'lük bir paya sahiptir. Körfez ülkelerinin doğrudan yatırımlar içindeki payı yüzde 7,4'tür.

Dünyada en fazla doğrudan yatırım çeken ülke ABD'dir. Dünyadaki doğrudan yatırım stokunun yüzde 18'i bu ülkededir. Hong Kong, İngiltere, Fransa, Almanya ve Belçika gibi ülkeler, açık ara farkla ABD'yi takip eden diğer en fazla doğrudan yatırım alan ülkelerdir. Dünyadaki doğrudan yatırımların yüzde 75 civarındaki kısmı gelişmiş ülkelere aittir.

Yabancıların Portföy Yatırımları

Gelişme yolundaki ülkelerde sermaye ve tasarruflar görece kıt olduğu için bunların fiyatları (faiz) da yüksek olur. Bu nedenle sermayenin ve tasarrufun bol olduğu gelişmiş ülkeler ile doğal kaynak zengini ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru bir akış olur. **Türkiye’de de tasarruflar yetersiz olduğu için, yurtdışından yurtiçine, yüksek getiri oranlarından yararlanmak için bir para akışı olur.** Yabancıların portföy yatırımları 2004 yılında 38,2 milyar TL iken, 2011 yılında 173,9 milyar TL olmuştur.

Dolaylı yabancı yatırımlar olarak da nitelendirilen bu yabancı portföy yatırım için yüksek getirinin yanı sıra **ekonomik ve siyasi istikrar** da çok önemlidir. Ülke ekonomisine yönelik şüphe ve tereddütlerin veya olumsuz beklentilerin artması, bu yatırımların ülkeden çıkışına ve/veya maliyetlerin artışına neden olacaktır.

Cari işlemler dengesi finansmanında dolaylı yabancı yatırımların rolü büyükse, ülke ekonomisinin özellikle uluslararası gelişmelere karşı kırılganlığı artacaktır. Türkiye ekonomisine şüphelerle bakanların temel dayanakta noktası yüksek cari işlemler açığı ve bunun finansman şeklidir.

Dış Borçlar

Türkiye ulusal düzeyde fon açığı veren bir ülkedir. Borçlanmanın ve net olarak dışa karşı borçlu olmanın arkasında yatan neden de bu fon açığıdır. **Ulusal düzeyde fon açığının temel iki göstergesi tasarruf-yatırım dengesi ile cari işlemler açığıdır.** 2002 yılında yılındaki **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı** ile birlikte kamu kesimi disipline edilmiş, faiz dışı bütçe fazlası hedefi ile birlikte kamunun borçlanma ihtiyacı giderek azalmıştır. **2004 yılından sonra özel kesim açık vermeye başlamış, kamu kesimi fon açığı azalmış ve bazı yıllarda fazla dahi vermiştir.** Ulusal düzeyde ise açık sürmeye devam etmiş ve Türkiye ekonomisi net kaynak açığı yaşayan bir ekonomi olma özelliğini sürdürmüştür. Milli gelirin oranı olarak ulusal düzeyde dış kaynak açığı %5 ile %7 arasında değişmektedir. Türk ekonomisine ne kadar fazla yabancı kaynak girerse ekonomik büyüme o kadar yüksek olmaktadır. Nitekim kriz dönemlerinde düşen yatırım harcamaları nedeniyle dış kaynak ihtiyacı düşmekte, bu da ekonomik büyümenin düşmesine yol açmaktadır.

Türkiye borç yönetiminin temel ilkelerini 1 Eylül 2002 tarihli **“Borç ve Risk Yönetiminin Koordinasyonu ve Yürütülmesine İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik”** ile tespit etmiştir.

Buna göre temel borçlanma ilkeleri:

- a) Makroekonomik dengeleri gözeterek para ve maliye politikaları ile uyumlu sürdürülebilir, saydam ve hesap verilebilir bir borçlanma politikası izlenmesi.
- b) Finansman ihtiyaçlarının, iç ve dış piyasa koşulları ve maliyet unsurları göz önüne alınarak belirlenen risk düzeyi çerçevesinde orta ve uzun vadede mümkün olan en uygun maliyetle karşılanması.

Türkiye Dış Borçlarının Tarihi Seyri

Osmanlı’da Dış Borçlanma ve Cumhuriyete Devreden Dış Borçlar

Osmanlı iç borçlanması, dış borçlanmasına göre çok daha önce başlamıştır. Osmanlı ilk dış borcunu aldığı 1854’ten Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar toplam 41 adet dış borç anlaşması imzalamıştır. 1875 yılında dış borç stokunun bütçeye oranı yüzde 25’tir (Bulut, 2008).

Osmanlı, 1875 yılında dış borç ödemesini yapamayacağını (moratoryum) ilan etmiş ve Nisan 1876'da dış borç ödemelerini tamamen durdurmuştur.

1881 tarihindeki **Muharrem Kararnamesi** ile dış borçlarda yeniden yapılanmaya gidilmiş ve **Düyun-u Umumiye İdaresi** kurulmuştur. Bu İdare, dış borç ödemelerini güvence altına alacak vergi ve harç gibi gelirlerin toplanması yetkisini almıştır. Moratoryum ilan edildiğinde Osmanlı'nın dış borç stoku 239 milyon Osmanlı Lirası'dır.

Dış borçlar, Osmanlı Devleti çöktükten sonra Osmanlı topraklarında kurulan devletler arasında paylaştırılmış ve en büyük borç yükü Türkiye'ye verilmiştir. 1925 yılında Osmanlı borçlarının yaklaşık %67'sinin Türkiye tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin payına düşen 107,5 milyon altın Osmanlı Lirası tutarındaki borcun ödenmesi için Düyun-u Umumiye İdaresi ile 13 Haziran 1928 tarihinde Paris'te bir anlaşma imzalanmıştır. Osmanlıdan kalan borçların son taksidinin ödeme tarihi, ilk borçlanma tarihinden tam bir yüzyıl sonra 25 Mayıs 1954'tür.

Osmanlı Devleti'nin, Kırım Savaşı'nın etkisiyle ilk kez 1854 yılında gayrimüslim ülkelerden borçlanmaya başlamasında Galata Bankerlerinin aracılık rolleri kayda değerdir. İlk yıl 5 milyon İngiliz Poundu borçlanan Osmanlı, ikinci yıl bir 5 milyon Pound daha borçlanmış ve borçlanma trendi âdeta patlama yaparak devam etmiştir.

1877 yılında 191 milyon İngiliz Poundu anapara ve 62 milyon İngiliz Poundu da faiz olmak üzere toplam borç tutarı 253 milyon İngiliz Poundu dolayındadır. Bu borçlar karşılığı, Mısır Vergisi; Bursa ve Edirne ipek aşarları; Midilli, Balıkesir ve İzmir zeytinyağı aşarları; Halep, Adana, Suriye, Yanya, Trabzon, Bursa, Aydın, Menteşe, Konya gelirleri; Edirne, Tuna ve Selanik vilayetleri gelirleri; Anadolu ağnam vergisi ve İstanbul tütün rejisi gelirleri teminat olarak gösterilmiştir. Esasen, 191 milyon Sterlin dolayındaki anapara borcun nominal değeri ile satış fiyatı farklı olmuş ve satış fiyatının düşüklüğünden ötürü, ancak %53'ü Osmanlı'nın eline geçmiştir. Borçların %90'ı gerçek kişilerden ve bankalardan alınmıştır. 1881 Muharrem Kararnamesine göre borçların menşe ülkeler itibarıyla dağılımı şu şekilde:

Tablo 8.12
Osmanlı Borçları

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (1973), *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı*, s. 18.

Ülke	Yüzde Pay
Fransa	40,00
İngiltere	29,00
Türkiye (iç borç)	7,93
Hollanda	7,60
Almanya	4,70
İtalya	2,60
Avusturya-Macaristan	0,97
Diğer	7,20
Toplam	100,00

Cumhuriyetin İlk Yıllarından İkinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Olan Dönemde Dış Borçlar

Cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla birlikte yeni devlet, belki de uzun bir savaş döneminden çıkmanın ve gayrimüslimlerden çekinmenin verdiği bir halet-i ruhiye ile sadece Türklerin girebileceği alanlar, sadece Türklerin yararlanabileceği kolaylık ve imkânlar ihdas etmiştir. Lozan Anlaşması 1924 yılında yürürlüğe girmiş ve toplam tutarı 129.384.910 altın lira olan Osmanlı borçlarının 84.597.495 altın lirasını (%65,4) yeni devlete yüklemiştir. Bu borcun yıllık taksit ödemesi 5.809.312 altın liradır. Yeni devlete bu ödemenin getirdiği yükün ağırlığı, imkânlar dikkate alındığında daha iyi anlaşılmaktadır. Özellikle, 1930'lu yıllarda, 1928 yılında yapılan indirimlere rağmen, bütçe harcamalarının %13-18'ini Osmanlı borçları oluşturmaktadır. 1928 yılında Cemiyet-i Akvam aracılığı ile Türkiye'nin borç yükü kriteri yeniden belirlenmiştir. Buna göre, Osmanlı borçlarının 1912 öncesi olanların %62'si 1912

sonrası olanların ise %79'u Türkiye'ye yüklenmişti. Görüşmeler 1933 yılına kadar sürmüş ve sonuçta, Türkiye'nin 8 milyon altın lira (yıllık 700 bin altın lira taksit ödemeli olarak) ödemesi karara bağlanmıştır. Türkiye bu borçları daha önce de belirtildiği gibi 1954 Mayıs ayında tamamen ödemiştir. **Cumhuriyet rejimi ilk dış borçlanmasını demiryollarının ve Haydarpaşa limanının kamulaştırılmasını yapmak amacıyla yapmıştır.**

Savaş sonrasında ABD önderliğindeki gelişmiş ülkeler hem Avrupa'nın yeniden imarı hem de diğer ülkeleri Sovyet tehdidine karşı korumak için önemli kurumsal düzenlemeler ve mali yardım programları devreye sokmuştur. Türkiye de özel sektör ve ticaret serbestisi uygulamalarını başlatarak bu uluslararası trendden yararlanma yoluna gitmiş ve Cumhuriyet'in dış yardım ve dış borçlanmaya yelken açması bu dönemle başlamıştır denilebilir. 1948-49 aralığında **Marshall Planı** bağlamında ABD'den 50 milyon dolarlık bir dış yardım alınmıştır. Yine bu dönemde Türkiye'nin henüz kurulan uluslararası örgütlerine üyeliği söz konusu ana eğilimin bir uzantısı olarak alınabilir.

Demokrat Parti Döneminde Dış Borçlanma

Menderes Hükümetleri döneminde (1950-1960) dış borçlanmaya âdeta yegâne çare olarak başvurulmuştur. 1950 yılında 776 milyon dolar olan dış borç toplamı, 1956 yılında 1.2 milyar dolara ve 1960 yılında 5 milyar dolara yükselmiştir. Devlet dış borç faizlerini dahi ödeyemeyecek hâle gelince moratoryum ilan etmiştir. 4

Ağustos 1958 tarihinde IMF önerileri doğrultusunda alınan istikrar tedbirleri ile TL devalüe edilmiş ve bir ABD doları 2.8 TL'den 9 TL'ye yükseltilmiş, OECD, IMF ve ABD ile anlaşmalar imzalanarak 600 milyon dolarlık dış borç ertelenmiş, 350 milyon dolarlık yeni bir kredi alınmıştır. **Bu aşamadan sonra Türk ekonomisi adeta borçlanabildikçe yaşayabilen bir işleyişe sahip olmuştur.** 1946-50 aralığında daha çok dış borç şeklinde gelen dış kaynak, 1950 yılından başlayarak bağış olarak gelmeye başlamıştır. ABD kaynakları **Truman Doktrini, Marshall Planı, AID ve PL 480** programları çerçevesinde gelmiştir. PL 480'e göre ABD tarım ürünleri fazlasından Türkiye'ye gönderilen miktarın karşılığı TL olarak Merkez Bankası'nda ayrı bir hesapta tutulmakta ve ikili anlaşmalara göre kullanılmaktaydı. Bu kaynağın Türkiye tarafından kullanılan bölümü bütçe ve KİT finansmanında, ABD tarafından kullanılan bölümü de ABD'nin Türkiye'deki özel ortaklıklarına kredi verilmesi biçiminde değerlendirilmiştir.

Planlı Dönemde Dış Borçlanma

Planlı dönemde dış borçlanma özellikle 1975 yılından sonra hızlanarak artış kaydetmiştir. Bu borçlar hem yabancı devletlerden hem de yabancı firma ve uluslararası kuruluşlardan sağlanmıştır. Dış borçların önemli bir bölümü proje finansmanında kullanılmış ve bakiyesi de dış ticaretin finansmanına yönlendirilmiştir. Kamu kesimine açılan uzun dönemli krediler genellikle altyapı, ara malları üretimi, tarım ve kentleşme alanlarına yönelmiştir. Planlı dönem boyunca artan dış borçlar ülkeyi 1970'li yılların sonunda bir döviz krizine sokmuştur.

12 Eylül 1980 Sonrası Deregülasyon Döneminde Dış Borçlar

1980-98 döneminde iç ve dış kaynaklara borçlanma şeklinde yoğun bir başvuruyla ekonomik gelişmenin finansmanı sağlanmıştır. Bütün dönem ortalaması bakımından vergi gelirlerinin %89'u borç anapara ve faizlerine gitmektedir. İç borç anapara ve faizi dönemin başında toplam vergi gelirlerinin %10'u ve dış borç anapara ve faiz ödemeleri de dönem başında yine toplam verginin %2'si oranında olmasına rağmen, dönem boyunca gerek iç borçlanmada gerekse dış borçlanmada büyük artışlar olmuştur. Dönem boyunca yıllık bazda ortalama olarak iç borç anapara ve faiz ödemeleri vergi gelirlerinin %69'u oranındayken, dış borç anapara ve ödemeleri de vergi gelirlerinin yine yıllık bazda ortalama olarak %21'i

dolayındadır. 1983-97 döneminde ortalama olarak dış borç stokunun milli gelire oranı %39 düzeyindedir. Aynı dönemde kısa vadeli dış borçların toplam dış borçlar içindeki oranı ortalama %20'ye yaklaşmaktadır.

Dış Borçlarda Güncel Durum

Türkiye'nin dış borç düzeyi 2011 yılı sonunda toplam dış borç stoku 310 milyar dolardır.

Bunun yüzde 29'u kısa vadeli iken (üçte birin daha az), geriye kalan yüzde 71'i orta ve uzun vadeli dış borçtur.

Dış borcun kamu ve özel sektör itibarıyla dağılımı: Türkiye'nin dış borçlarında IMF ile 1999 yılında imzalanan ve 2000 yılında yürürlüğe giren 17'nci **destekleme düzenlemesi** (stand by)sonrasında yapısal bir değişim gözlenmiş; dış borçlar içinde devletin payı çarpıcı bir düşüş, özel kesimin payı ise artış yaşamıştır.

Özel sektör dış borcunun toplam dış borç içindeki payı 1990'da yüzde 21, 2000'de yüzde 46 ve 2011'de yüzde 66 düzeyindedir. Buna paralel olarak kamu kesiminin dış borç içindeki payı da gerileme yaşamıştır. Türkiye ekonomisi, büyümenin dış kaynak yoluyla finansmanında kamu yoluyla finansmanı yerine özel kesim yoluyla finansmana doğru bir yönelme yaşamıştır.

Türkiye'nin dış borç stoku ve vade yapısı: Türkiye ekonomisinin hızlı büyüme dönemlerinde dış borçlarda hızlı bir artış, daralma veya düşük büyüme dönemlerinde ise dış borçlarda bir durağanlık veya düşük bir artış gözlenmektedir. Türkiye'nin iç tasarrufları ekonomik büyümesini finanse etmede yetersiz kaldığı için dış tasarruflara (dış borç) ihtiyaç duymaktadır.

Kamu dış borç stoku: Türkiye'nin dış borçlarının kamu alt kesimleri itibarıyla izlenmesi nispeten yeni bir yaklaşımdır. Bu yeni yaklaşımla dış borçların izlenmesi ve disipline edilmesi, hükümetin hesap verebilirliğinin artırılması ve şeffaflaşması mümkün hale gelmiştir. Genel ve katma bütçeli idareleri kapsayan merkezi yönetim, mahalli idareler, kamu iktisadi teşebbüsleri, Merkez Bankası gibi kamu alt kesimlerinin borçları ayrı ayrı izlenmektedir.

Kamu brüt ve net borç stoku: Kamu kesiminin toplam borcunda belediyeler, il özel idareleri, kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT), döner sermayeli kuruluşlar, İller Bankası, genel ve katma bütçeli idareler (merkezi yönetim) gibi bütün kamu alt kesimleri birlikte dikkate alınır. Buna göre, toplam kamu borç stoku brüt olarak 2002 yılında 257 milyar TL, 2007 yılında 355 milyar TL ve 2011 yılında ise 540 milyar TL'dir. Brüt kamu borcundan net kamu borcuna ulaşmak için, kamu kesiminin sahip olduğu varlıklarını düşmek gerekir. Buna göre işsizlik sigortası fonu net varlıkları, kamu mevduatı, Merkez Bankası net varlıkları dikkate alınarak brüt kamu borcundan düşülür. Bu çerçevede, Türkiye'nin net kamu borç stoku 2002 yılında 215 milyar TL, 2007 yılında 248 milyar TL ve 2011 yılında ise 293 milyar TL'dir.

Kamu Kesimi Dış Borçları

Kamu borcunun yabancı para cinsinden dağılımı: Türkiye'nin dış borcu ağırlıklı olarak dolar üzerinden yapılmaktadır. Nitekim 2002 yılında dış borç stokunda avronun (euro'nun) payı %31, doların payı %47 ve IMF alacaklarını gösteren ve bir sepete dayalı hesap birimi olan IMF parası SDR' nin payı yüzde17'dir. 2011 yılında ise dış borç içinde sırasıyla doların payı yüzde 53, avronun payı %36 ve SDR' nin payı ise %1,7'dir.

Türkiye, son iki yıldır dış borçlanmanın bir kısmını TL cinsinden yapmaya başlamıştır. Bu da, yabancıların TL cinsinden borç vermeye razı olduklarını, dolayısıyla TL'nin itibarlı hale geldiğini göstermektedir.

2010 yılında TL cinsinden dış borç oranı %9,3 iken, 2011 yılında bu oran %5,9'dur. Türkiye'nin tıpkı dolar, avro, yen ve pound gibi paralarda olduğu gibi TL için de uluslararası bir simge

geliştirmesi, TL'nin bundan sonraki yıllarda diğer ülkelerin yatırımcıları ve parasal otoriteleri tarafından da rezerv para olarak kabul edilebileceği beklentisine dayanmaktadır.

Kamu borcunun ulusal ekonomi içindeki ağırlığı: Türkiye 2001 krizinden sonra uyguladığı başarılı maliye politikası sayesinde son birkaç yıldır Avrupa'nın maruz kaldığı borç krizini görece daha hafif atlatabilmektedir. Bir göstergenin, ulusal ekonomi içinde tuttuğu yere bakmada genelde milli gelire oranlama yapılır. Buna göre, kamu borç stokunun milli gelir içindeki payı 2001 kriz yılında %79 iken 2007 yılında %42 civarına gerilemiştir. Ancak, son üç yılda telafi edici maliye politikası çerçevesinde kamu brüt borç stokunun milli gelire oranı yükseliş göstermiş ve 2011 yılında %56,4 düzeyine ulaşmıştır. Buna çok da paralel olmayan bir eğilimde, kamu net borcunun milli gelire oranı 2001 yılında %66 iken, 2007 yılında % 30 ve 2011 yılında %31 olmuştur.

Kamu iç ve dış borç stokunun ulusal ekonomi içindeki önemi: Kamu kesimi ekonominin finansman ihtiyacındaki ağırlıklı rolünü özel sektörle paylaşmaya başladıktan sonra, kamu iç ve dış borç stokunun da milli gelire oranında önemli bir gerileme yaşanmıştır. Kamu borç stokunun milli gelire oranı 2001 yılında yüzde 79 iken, 2007 yılında bu oran yüzde 42 ve 2011 yılında ise yüzde 48 olmuştur. Kamu borç stokunun bir alt kalemi olan kamu iç borç stokunu milli gelire oranı 2001 yılında yüzde 52 ve 2011 yılında yüzde 34 iken; kamu dış borç stokunun milli gelire oranı 2001 yılında yüzde 27 ve 2011 yılında yüzde 14 olmuştur. Dolayısıyla, kamu kesiminin borçluluk düzeyinde önemli bir gerileme dikkati çekmektedir. Maastricht kriterine göre kamu toplam borç stokunun milli gelire oranı en fazla % 60 olmalıdır.

Kamu kesimi borcunun yerli ve yabancı alacaklıları: Türkiye'de finans kesimi bankacılık sektörüne dayanmaktadır. Bankacılık sektörünün finans kesimi içindeki payı son yıllarda diğer piyasaların da gelişmesine paralel olarak gerilemesine rağmen, yüzde 90 civarındadır. Dolayısıyla, **ekonomik büyümenin finansmanında ve kamu iç borçlanmasında doğal kaynak bankacılık kesimi olmaktadır.** Bankacılık kesimi ya doğrudan kamuya borç vermekte ya da müşterilerini yönlendirerek kamu kâğıtlarının satın alınmasını sağlamaktadır. Türkiye'de kamu kesimi iç borçlarının yarısından fazlasının alacaklısı bankacılık sektörüdür. Banka kesimi dışındaki alacaklılar ise tüzel kişiler, yurtdışı yerleşikler, menkul kıymet yatırım fonları ve Merkez Bankası olarak sıralanmaktadır.

Kamu kesimi dış borç stokunda iki başlıca borçlanma şekli vardır. Kredi bulma yoluyla borçlanma ve tahvil ihraç ederek borçlanma.

Kamu borç faizinin ulusal ekonomiye maliyeti: Bir ekonomide borç stoku ne kadar yüksekse, o ekonominin katlandığı faiz yükü de o kadar ağır olur. Ne var ki, eğer ülke içi tasarruflar yetersizse, ekonomik kalkınmanın finansmanında dış kaynak ihtiyacı kaçınılmaz olmaktadır. Kıt olan yurtiçi tasarruflar, nispeten bol ve ucuz olan yurtdışı tasarruflarla (borç) desteklenmeye çalışılır ve dış kaynak yoluyla içerdeki yüksek sermaye maliyetleri düşerek ülke için kaldıraç etkisi ortaya çıkar. Türk ekonomisinde kamu kesiminin iç ve dış borç faiz ödemelerinin milli gelire oranı 2001 krizinde yüzde 17 düzeyine kadar çıkmıştır. Aşırı yüksek sayılabilecek bu oran, sonraki yıllarda izlenen istikrarlı ve tutarlı makro ekonomik politikalar sayesinde 2011 yılında yüzde 4,4 olarak gerçekleşmiştir.

Borç ve döviz rezervi ilişkisi: Bir ekonomide vadesi bir yılın altında olan dış borçların, herhangi bir ekonomik kargaşa döneminde ödenme kabiliyeti, merkez bankasının döviz rezerviyle ilişkilendirilir. Buna göre, eğer Merkez Bankası'nın döviz rezervi, vadesi bir yılın altında olan dış borçları karşılayabiliyorsa, kısa vadede o ülkenin döviz krizine karşı nispeten dayanıklı olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin Uluslararası Kredi Notundaki Gelişim

Türkiye'nin uluslararası derecelendirme kuruluşlarının nezdindeki borçlanma ve yatırım itibarını gösteren kredi notları son yıllardaki ekonomik krizlerde nispeten istikrarını korumuştur. Özellikle 2010-2011 yıllarında Avrupa'da şiddetlenen kamu borç krizleri dikkate alındığında, Türkiye'nin iyi bir performans gösterdiği söylenebilir. Türkiye'nin uzun vadeli TL ve yabancı para cinsinden kredisi son yıllarda sürekli bir iyileşme göstermiştir.

Döviz Piyasası

Döviz piyasası, döviz arz ve talebinin karşılaştığı piyasadır, bu piyasada oluşan fiyata da döviz kuru denir. Bir ülke parasının diğer ülke paraları cinsinden fiyatına veya yabancı ülke paralarının yerli ülke parası cinsinden fiyatlarına döviz kuru denirken, yabancı ülke paralarının birbiri cinsinden fiyatına çapraz kur denmektedir. Döviz kuru, kalite, marka, patent, know how, inovasyon gibi alanlarda söz sahibi olmayan, sadece fiyat yönünden avantajı bulunan mal ve hizmet üreten ülkeler bakımından dış ticaretin artırılmasında en önemli enstrümandır.

Türkiye 1980'li yıllara kadar sabit kur rejimi uygulamış, karaborsa döviz piyasası oluşmuş ve 1980'e gelindiğinde dış ticaret politikası ve kur rejimi politikası iflas etmiş bir ekonomi ortaya çıkmıştır. 24 Ocak 1984 Kararlarından sonra döviz piyasasının serbestleştirilmesine yönelik çeşitli kararlar alınmıştır. Bu tarihe kadar döviz kurunu belirleme yetkisi Bakanlar Kurulunda idi. Mayıs 1980'de yayımlanan Maliye Bakanlığı tebliği ile Merkez Bankası'na, uluslararası ekonomik gelişmeleri de esas alarak döviz kurunu belirleme yetkisi verilmiştir. Bu tarihten itibaren TCMB döviz kurunu günlük olarak belirlemeye başlamıştır. 1983 yılının sonunda Merkez Bankası'nın döviz kurunu belirleme yetkisine ABD doları hariç son verilmiştir.

Ağustos 1988'e gelindiğinde döviz kurunun serbestçe belirlenmesi yönünde önemli bir adım atılmış, TCMB bünyesinde döviz ve efektif piyasalar açılmıştır. **Döviz kuru artık Merkez Bankası'nın döviz işlemlerinde sorumlu yetkililerin yanı sıra bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseselerin yer aldığı Döviz ve Efektif Piyasalar tarafından belirlenmeye başlanmıştır.** Türkiye, TL'yi 3 Mart 1990 tarihinden itibaren uluslararası konvertibl para ilan etmiş ve hem yurtiçinde hem de yurtdışında serbestçe alınıp satılmasını sağlamıştır. Böylece bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseseler ticari ve ticari olmayan tüm işlemler için gişe alış ve satış kurlarını TCMB kurlarından bağımsız bir şekilde serbestçe belirlemeye hak kazanmışlardır.

Döviz kuru rejimleri esnek dalgalanma, yönetimli dalgalanma, bir bant aralığında dalgalanma gibi tam veya kısmi serbest rejim olabileceği gibi sürünen bant, sürünen kur, sabit fakat ayarlanabilir kur şeklinde önemli ölçüde sabit rejim de olabilir.

Yine daha ziyade gelişmekte olan ülkelerde 1990'larda moda olan para kurulu uygulaması da sabit döviz kuru rejimine örnek verilebilir. Bazı ülkeler, ekonomik ilişkilerinin yoğunluğu, parasının saygınlığı ve istikrarı gibi nedenlerle ulusal paralarını başka bir ülkenin parasına tam anlamıyla bağlayabilmektedir. Bu uygulamaya **tam dolarizasyon** denmektedir.

- **Efektif kur;** sadece nakit döviz işlemleri için geçerli kurdur.
- **Döviz kuru** ise efektif kurun aksine döviz cinsinden çek, senet, poliçe ve hazine bonosu gibi ödeme araçlarını da kapsamaktadır.
- Diğer ülke paralarına serbestçe ve kolaylıkla çevrilebilen dövizlere, konvertibl döviz ve yapılan bu işleme konvertibilite denir

Türkiye’de döviz işlemleri temel üç piyasada yapılmaktadır. Bunlar;

- I. Serbest döviz piyasası
- II. TCMB denetimindeki döviz ve efektif piyasası
- III. Bankalar arası döviz piyasasıdır.

Serbest piyasada işlemler nakit döviz işlemleri ile yapılır ve efektif kur geçerlidir. Merkez Bankası piyasasında TCMB, bankalar arası döviz hareketlerini yönetmenin yanı sıra kendi döviz kaynaklarını bankaların kullanımına sunmaktadır. Türkiye, hem sabit kur rejimi uygulamalarında hem de esnek kur rejimi uygulamalarındaki başarısızlıklar nedeniyle birçok kriz yaşamıştır. Verimlilik, yenilik, üretken faaliyetlerde canlanma olmaksızın, kısa ömürlü hükümetlerle sırf para politikasına ve genişletici popülist maliye politikasına dayanan icraatler bu krizlerde başlıca rolü oynamıştır. Nitekim Türkiye’nin 2001 finans kesimi krizi, milli gelirini 13 yıl önceki seviyesine geriletmiştir. Bu krizin referans göstergelerinde enflasyon ve kur düzeyi ilişkisi esas alınmış ve öngörülen ilişki gerçekleşmeyince, sonuç krizi tetikleyici olmuştur.

Şubat 2001 krizinden sonra Türkiye dalgalı kur sistemine geçmiştir. Dalgalı kur politikası kapsamında döviz piyasasında kur döviz arz ve talebine göre belirlenmektedir.

Merkez Bankası döviz kurlarında aşırı dalgalanma olması veya başta fiyat istikrarı olmak üzere Banka’nın belirlediği çeşitli hedeflere uygun olarak döviz piyasasında alım veya satım yaparak kura müdahale edebilir. 2008’de başlayan Küresel Mali Kriz’e bağlı olarak döviz piyasasında yaşanan aşırı dalgalanmalara karşı

TCMB’ nin etkili müdahaleleri söz konusudur. Türkiye’nin devalüasyon tarihi genelde askerî darbelerin yapıldığı tarihlerle örtüşmektedir. Literatürde ülkelerin ekonomik istikrarları ile siyasi istikrarları arasında doğrusal bir ilişki gören çalışmalar mevcuttur.

Türkiye 7 Eylül 1946, 4 Ağustos 1958, 10 Ağustos 1970, 21 Eylül 1977, 1 Mart 1978, 10 Haziran 1979, 24 Ocak 1980, 5 Nisan 1994 ve nihayet 22 Şubat 2001 tarihinde devalüasyon yapmış ve TL’nin değerini idari kararlarla düşürmüştür. Serbest piyasa ortamında esasen devalüasyon kavramı yerine değer aşınmasından söz edilmelidir. Ancak devalüasyon hem uygulamada hem de literatürde yaygın bir kabul ve kullanıma sahip olduğu için hem sabit ve yönetimli kur sistemlerinde hem de dalgalı veya esnek kur sistemlerinde paraların değerlerindeki büyük oranlı düşüşler devalüasyon kavramıyla ifade edilmektedir.

Türkiye’de Döviz Kuru Rejimi ve Döviz Kurunda Gelişmeler

Türkiye’de döviz kuru belirlenmesi 1990’lara gelene kamu otoritesinde olmuştur.

Özellikle 1950- 1970 döneminde döviz kuru yapılan devalüasyonlar dışında önemli ölçüde sabit tutulmaya çalışılmıştır. 1980’e kadar ki dönemde izlenen döviz kuru politikaları nedeniyle TL aşırı değerlenmiştir. Türkiye, 1980’lerde döviz kurundaki artışı veya buna paralel olarak enflasyondaki artışı, ekonomik büyümenin bedeli gören argümanlara tanıklık etti.

Türkiye, 2005 yılı başında TL’den altı sıfır atarak parasını istikrarlı ve değeri korunan paralar kategorisine sokma yönünde önemli adımlar atmıştır.

Değer ölçüsü olarak TL’nin değerindeki artışın anlamı, aynı miktar TL ile satın alınabilecek yabancı veya yerli mal miktarının artması yabancı parayla alınacak Türk malı miktarının ise azalmasıdır. Bu durumda yabancı parayla alınacak yerli mal miktarının azalması istenmiyorsa yapılacak ilk şey ulusal para değeriyle oynamaktan ziyade, mal ve hizmetlerin nominal fiyatlarını düşürmektir. Tüketici (TÜFE) ve üretici (ÜFE) enflasyonları çerçevesinde hesaplanan kur endeksi incelendiğinde, TL’nin 2002-2011 döneminde, 2006, 2009 ve 2011 yılları hariç sürekli değerlendirildiği dikkat çekmektedir. Enflasyonla mücadele programı

uygulayan ülkelerde yerli paranın değerlendirilmesi, programa güven bakımından yaygın olarak karşılaşılan bir sonuçtur.

Döviz Piyasası ve Bankacılık Sistemi

Türkiye’de döviz piyasasının arz ve talep yanlarında en önemli aktör bankalardır. Ekonomik aktörlerin işlemlerinin sonucunu bankacılık sisteminden izlemek mümkündür. Türkiye’de finans sektörünü bankacılık yönlendirmektedir. Bankalar dışındaki finansal kurumların sahipliği de ağırlıklı olarak bankalara veya bankalara sahip grupların elindedir. Türk finans sektöründe bankalar mevduat bankaları, kalkınma-yatırım bankaları ve katılım bankaları olarak üç ana grupta sınıflandırılmaktadır. Bankalar sistemi aktif büyüklüğünün milli gelire oranı 2001 yılında %67 iken, 2011 yılında %81’dir.

Bankacılık Sisteminde Döviz Kullanım Yaygınlığı

Bankacılık kesiminde toplanan fonların (mevduat) ve kullanılan kaynakların (kredi) hangi düzeyde yerli ve yabancı para cinsinden oldukları, doğrudan o ülkenin parasal ve finansal istikrarına işaret eder. Ulusal (milli) parası itibarlı, finansal sistemi sağlam olan bir ülkede, diğer şartlar sabit olduğunda, yurtiçi tasarruflar daha ziyade ulusal para ile tutulur. Aksine ulusal sermaye ve finans piyasaları istikrarsız, enflasyonu yüksek, makro ekonomik yönetimi zayıf olan ülkelerde ise yurtiçi birikimler yabancı sağlam paralara yönelir. Türkiye’de geçmişte sıklıkla yaşanan finansal krizlerden dolayı **para ikamesi** olgusu ciddi kabul görmüş ve yurtiçi tasarruflarda yabancı para tercih edilir olmuştur.

- **Para ikamesi:** Özellikle kriz dönemlerinde tasarruf aracı, işlem aracı, ölçü birimi olarak ulusal paradan yabancı paraya doğru bir yönelmeyi ifade etmektedir.

Bankaların menkul değerler cüzdanının hemen hemen tamamı kamu borçlanma kâğıtlarından oluşmaktadır. Bankalar da yatırım yaptıkları kamu kâğıtlarını nihai bireysel ya da kurumsal müşterilerine satarak gelir elde etmektedir. Dolayısıyla, bankaların menkul değerler cüzdanının ulusal veya yabancı para cinsinden ağırlığı bir yandan doğrudan bankaların tercihlerinden etkilenirken, diğer yandan nihai satın alıcıların tercihlerini de yansıtmaktadır. Bankacılık kesimindeki menkul değerler cüzdanında yabancı para cinsinden borçlanma araçlarının payı 2002 yılında %38,7 iken, 2011 yılında %17,8 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’nin Uluslararası Rezervleri

Türkiye’nin geçmiş yıllardaki krizlerinde başlıca tetikleyici unsur, yetersiz döviz rezervleri olmuştur. Son yıllarda ulusal döviz rezervi bu tür bir tehlikeyi kolaylıkla savuşturacak düzeydedir. Uluslararası piyasalarda meydana gelen altın fiyatlarındaki yükselişler, Merkez Bankası’nın (TCMB) altın rezerv tercihinde de kendini göstermiş ve 2005 yılında 2 milyar doların altında olan altın rezervi, Mart 2012’de yaklaşık 11,5 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Merkez Bankası döviz rezervi de on yıl öncesiyle karşılaştırılamayacak düzeyde artış göstermiş, 2000 yılı sonunda 22,2 milyar dolarlık düzeyinden 2011 yılı sonunda 78,3 milyar dolara çıkmıştır. TCMB döviz rezervleri Mart 2012’de ise yaklaşık 78,9 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı şekilde bankaların döviz rezervleri de dikkate alındığında, Türkiye’nin uluslararası net altın ve döviz rezervi 2000 yılı sonunda 34,2 milyar iken, 2011 yılı sonunda 110,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Yabancı Para Genel Pozisyonu

2001 krizinde bankacılık sistemindeki döviz açığı tetikleyici ve krizi sürdürücü bir rol oynamıştır.

IMF gözetiminde yürütülen yeniden yapılanma ve istikrar programı çerçevesinde bankacılık sisteminin bu yöndeki zayıflıkları önemli ölçüde giderilmiştir.

Bankacılık sisteminin yabancı para pozisyon açığı 2000 yılı Ekim ayında en yüksek seviyesi olan 22,2 milyar dolara yükselmiş, 2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat aylarında ortaya çıkan finansal krizler nedeniyle bankalar yabancı para pozisyon açıklarını azaltmışlardır. 2001 yılı sonunda bankaların yabancı para pozisyon açığı 12,1 milyar dolara gerilemiştir. Bankacılık sisteminin yabancı para pozisyon açığı 2011 yılında 325 milyon dolar fazlaya sahiptir. Burada bir noktaya işaret etmekte yarar vardır. Bankaların yabancı para pozisyonları bilanço içi ve bilanço dışı kalemlerin birlikte dikkate alınmasıyla ortaya çıkmaktadır. Örneğin; 2007 yılında bilanço içi yabancı para açığı 10 milyar dolar iken, bilanço dışı fazla 9,8 milyar dolardır. Bu durumda 2007 yılında net açık 200 milyon dolardır. Yine 2011 yılında bilanço içi açık 17,8 milyar dolar iken, bilanço dışı fazla 18,1 milyar dolardır. **Bu durumda 2011 yılındaki net fazla 325 milyon dolar olmaktadır. Bilanço içi yabancı para açıkları, bilanço dışı önlemlerle karşılanmakta ve böylece geleceğe yönelik işlemlerle döviz dalgalanmalarının etkileri en aza indirilmeye çalışılmaktadır. Bu durumda, bilanço dışı tedbirlerin kalitesi ve gerçekçiliği son derece önem kazanmaktadır.**

Firmalar Kesiminin Döviz Yükümlülükleri

Türkiye’de son on yılda firmalar doğrudan yurtdışından kredi temininde önemli bir mesafe kat etmiştir.

Bir yandan yurtdışı fonları adına Türkiye’de fon satan danışmanlık şirketlerindeki artış, diğer yandan firmaların artan dış ticaretleri yoluyla yurtdışıyla doğrudan ilişki kurmaları, yurtdışından doğrudan fon temininde önemli faktörler olmuştur. Ayrıca, yabancı bankaların ve fon kuruluşlarının Türkiye’deki bankalar üzerinden de yabancı fon kullandıkları gözlenmektedir. Firmalar kesiminin net yurtdışı borçları 2003 yılında 20,5 milyar dolarken, 2011 yılında bu rakam 129 milyar dolara ulaşmıştır.

Yurtdışı yerleşiklerin hisse senedi piyasasındaki ağırlıkları 2004 yılı sonunda yüzde 52 iken, 2007 sonunda yüzde 72 olmuştur. 2011 yılı sonunda yabancıların hisse senedi piyasasındaki (İMKB) sahiplik oranı yüzde 62 düzeyindedir.